

Lyons Str

ივედი

1883

წიგნი მესამე

№ 11, თბილისი.

თბილისი

მ. როზინიანცის და კომპ. სტამბა.

1883

თეზაურუსი წიგნის შინაარსი:

- I. თამარ ლაზნელი (პოემა) (გაგ) ანტ. ფურცელაძისა.
- II. გლეხის ოჯახი (დექსი) . . . ი. დავითაშვილისა.
- III. უფლება და კანონი ძველ საქართველოში (გაგრძელება) ნიკო ხიზანოვისა.
- IV. გლეხისა და თავადის ბაასი (დექსი) აკაკისა
- V. ბესარიონ გაბაშვილისაგან (ბესიკი) თქმული დედოფალს ანნაზე.
- VI. მუშა ხალხი საქართველოში. — ია — ქესი
- VII. * * * (დექსი) ჭიუგოდგან) . . . პარდავანისა
- VIII. შარშანდელი «კლასიკური სისულელე» და სხვა რალა-ცაები წლიევანდელ «შრომაში» ჯიბნელისა
- IX. განცხადება
- X. ყდაზედ კორრექტურული შეცდომილების გასწოდება და რედაქციისაგან.

ამ წლიდგან ჩვენნი გამოჩენილი პოეტი და მწერალი თ. აკაკი წერეთელი დაგვიპირდა მუდმივ თანამშრომლობას და მოღვაწეობას.

საქიროდ ვრაცხთ გამოვაცხადოთ, რომ წრევანდლიდგან ჟურნალი „იმედი“ სასოფლო მასწავლებელთა, სხვა დაბალი სასწავლებლების მასწავლებელთა და ყველა მოსწავლეთათვის წლის ჟურნალის ფასი იქნება ხუთი მანეთი.

71

ლც და ერთ მარტს გაქდაიწვალა გენუალ-ოტინიანტური
და ქართველი გამახინდი შოკტი გრიგოლ დიმიტრისძე ღრ-
ბელანსი. ქართველი შოკისიისთვის. ამ მწერლის დაკარგვა საგმ-
ნოაქლია. ჩვენი მწერლობა დღეს სავსეა აღწერილობით იმის
დაზარების შრომისიის და იმისი დიდების შეშობით. რადგან
ეგულა ამას ეგულა ქართველი მკითხველი უხვენ უყრნაფროსაც წა-
ოვითსაუდა, ამის გამო ჩვენ არა ვრაცხავთ საჭიროდ იმაღის აქ
მოყვანას ჩვენ ჩვენის მხრივ შირთუნელად ამ მოკლე ხანში მო-
ვილაზარაკებთ ამის შოკისიას და საზოგადო მოღვაწეობასზედ.
მით უფრო საჭიროა ეს ჩვენი მკითხველი საზოგადოებისათვის,
რამ თ. გრიგოლ დიმიტრისძეს ეჭიარა რუსის მმართველ-
ბის დროს ისეთი მაღალი ადგილები, რომ ჯერ აქამდის არა
ქართველს არა სჭერია, და მრავალ-ჯერაც ისე მაღლა მდგანა,
რომ ბედი და უბედობა თავისი მშობელი ქვეყნისა ხელში
სჭერია.

ი მ ე ჯ ი

სალიტერატურულ და საკოლმეტიკოს.

ქუჩნაღი

წაღიწაღი მესამე

№ II, თმბერვალი

6097

თბილისი

მ. როჯინიანის და კომპ. სტამბა.

1883

Доволено цензурою. Тифлисъ, 2 Марта 1883 г.

განცხადება.

1883 წელში.

ყოველ-თვიური სალიტერატურო და საპოლიტიკო.

ჟურნალი.

„ი მ ე დ ი“

გამოვა იმავე სივრცით, პროგრამით და მიმართულებით. როგორც აქამდის გამოდიოდა, და ახლის თანამშრომლების დახმარებით.

ფასი რჩება წინანდელივე — წელიწადში 8 მ., ნახევარის წლით 4 მ. 50 კ., სამი თვით 2 მ. 50 კ. და ცალკე ნომერი 1 მ.

სხვა ადგილის მცხოვრებლებმა წერილები და იუგლები უნდა გამოგზავნონ ამ ადრესით:

Въ Тифлисъ, въ редакцію грузинскаго журнала

„И М Е Д И“

რედაქტორი და გამომცემი მ. მ. გუგუშვილი.

(11 სთაქმე
200000
ქართული ენა)

XIII

ამ ხარის ხმაზედ თამარ ხალხსა არ ჭმორდებოდა,—
თუმცა სრულიად დედის ქცევა მას არ ესმოდა:
ივლიტე იწდა სახლში ისრე დამშვიდებული,
თითქო მოკეთე ჭეკანდეს სახლში დაბარებული...

არ ჭმორდებოდა ხალხსა თამარ, მასთან ცრემლს ჭლკრიდა;
უნდოდა შეეღა, მაგრამ რითი? რით უშუკულიდა?
და თუ რომ ხალხსა დაიდსნიდა იმის სიკვდილი,
იმას ამისთვის ჭქონდა თავი გადადებული...

უცებ გაისმა ნაღარის ხმა, ხმა დამახილის,
ხმა შემართა საომარად შესაკრებელი.

უცებათ ყველა გამოთხიხლდა, ყველას გული ჭხტის-
და უცებ თითქო სუყველასა მოეტა გული.

— ბერო დვალიძე ხალხს უძანის, — გაისმა ხალხში:
— ეკლესიის წინ სდგას და მალა უკრავს საყვირსა,
თავით-ფეხამდის გმირულათა ჭზის იარაღში
და საომარად გამოითხოვს ყოველს ქართველსა.

— თოფის კამლითა მთელი სახეჯაქვს შეჭვარტლული,
ტანისამოსი მტრის ტყვიით აქვს ცხაად გცეული,
მტრისავე სისხლით ხმალ-ხანჯალი აქვს შედებილი,
და მტრის სისხლშია მკლავები აქვს ამოვლებული. —

გაისმა ეს ხმა და ამ ხმაზედ მთელი სოფელი,
დედა-კაცი თუ მამა-კაცი, ყრმაი თუ ბერი,
კინ კის გაასწრებს, ეკლესიის კარსა გარბოდნენ
და მოუთმენლად დვალიძესა გარე ერტყმოდნენ.

აკერ გაისმა: დაიწყო! — გრავა ხალხის
ისე მიმტეხარდა და განუძა, კახდა უძრავი,
თითქო უსულოდ გტეუდიოს. სულ-გაკემენდილსა
მას დვადიძისკენ წინ უძრავად წაელა თავი.

რას რომ ხალხისა სმაურობა სრულებით მისწვდა,
ხალხის შუაში, ერთს ბეგობსედ ვილაც წარმოადგა
ის გაიძარტა წელში მაგრა, და შუბლზედ ხედი
მან გადაისვა და მოსწურა შუბლს ოფლი ცხელი.

შავათ აღმური თოფის კვამლის მას ასდიოდა,
წვერი ჭაღარა თოფის კვამლით გაჭმსკებოდა,
დაკოდილობის სისხლი ისევე ჩამოსდიოდა,
და მტრისა სისხლი თავს და ტანზედ შიგ ჩასკდომოდა.

იმან უცებათ დაჭკრა მიწას თოფის კონდანსი
და შეარყია ძირს მიწა და გარეშე ხალხი;
მერე ბრიალით საშინელი შავი თვალეში
ხალხს გადაავლა და აღუგნნა გულისა ალეში.

— ქართველი კაცო!... სადღა არის ქართველი კაცი!...
დღეს ქალაჩნათ, გოგონათ ყველანი გაკრდით...
მტერი კაჩს გვადვას, და ჩვენ ვტირით ვით დედა-კაცი...
დახე სადამდის დავცნით და სადამდის წაუხდით!...

— ქართველი კაცო! თუ კიდევ გდის ქართული სისხლი!
გულ-ხელ დავრებით რას უხედახართ დედა-კაცებსა!?...
ხომ ჭხედავთ რომა მტერმა შეგექნა ნამუს-აყრილი
და თქვენ წინ ჭბილწვენ თქვენსა შვილსა და თქვენს ცოლებსა?
— ჭხედავთ, ურჯულა ადარ გვინდობს, სისხლით არ ძლება?! —
რას სამაღასში გინდათ იმათ თქვენ დაემალათ! —
ჩვენ ქართველი ჩვენზედავე მათ მოუძღვება,
და, ნუ თუ უნდა ჩვენ ეს ყველა მტერს მოუთმინოთ!?

— მითხარით, აბა, რაღათ გინდათ ცოცხალი თავი?! —
საფლავში შესძრავს ჩვენს შამებსა ჩვენი ამაჰი!...

ვაჟაკანი იუვენე, ვაჟაკურად იხტებოდნენ,
თავის სირცხვილს კი თავის თვალით არ უუურებდნენ.

— ნამუხისათვის უნდა იუკეს კაცი ცოცხალი, —
ჩვენ ეს ანდერძით მასა-შაშით გარდმოგვეცემა; —
და ჩვენ რას ვშვებობთ? — თავადებზედ გვიჭირავს თვალი!
აბა, მითხარით, თავადისგან რა მოგვეცემა?

— ხომ ჭხედავთ, რომა მეფეცა და თავადებიცა
მარტო ჭფიქრობენ თავისთვის და არა სხვისთვის:
მათ ხალხი უნდათ მხოლოდ მამინ, როდესაც ისა,
წელში მოხრილი შათთვისა ჭფერის ოფელსა და სისხლსა.

— ნახევით, რა რიგ უშატრონათ იმათ გაგვიშვებს!
ღვთის-წყალობა გაქვთ თავის-თავებს მალე უშველეს!
ხალხი კი მისცეს მტერსა შირში შესაჭმელათა,
თვით სამშვიდლობა ბინას სხედან ნებიერთა!

— ნებიერთბენ მთის წყაროზედ, ჭერსა გრილში,
კუდიოთ ცივს ღვინოს ნებიერად არაკრავებენ...
ნებიერთბენ ჩვენი შრომით, ჩვენ ვი ვართ ჭირში,
და ჩვენს მწარე ჭირს შორიდგანაც უურს არ უვდებენ.

— ქართველო კაცო! აბა, მითხარ რა იქნებოდა
უგლებ-კაცოთა დიდი მეფე, გინდ თავადობა!
აბა, უხალხათ ამოიღონ იმათ თვის ხმალი;
აბა, უხალხათ დაამარცხონ ხუთი თათარი!

— დიდს სვიმონ მეფეს, მდეკს და გმირსა, მეფეს ქუდოსანს
ყველა ომებში, ყველა იმის გამარჯვებაში,
კვიცავ მის სუფსა და მის სხელს ნეტარ საღსოვარს,
სუფ თან ვსლებივარ, მასთან უდექ მტერსა გრიჭაში;

—მაგრამ ყოველგან და ყოველთვის ვარ მის მხსველი,
რომ უგლებ-გაცნოთ ან შექმნოთ გაემჩნა ხელი:

გლებ-გაცნის ხელით ყველა მტერსა უმკლავდებოდა,
და თვითონაც გლებ-გაცნს მუდამ მხარს უდგებოდა.

—ბატონს მოურავს, სააკაძეს, კაცსა ღომგულსა,
რომელას ბადალსა ვაჟ-კაცსა და შემმართებელსა
ძვირადღა გაზდის დედის ძემუ, მე ვახლდი გვერდსა
და მხარში უდექ, ომებშია მას მოუღლელსა,

—მაგრამ ამ ბრძენსა და მდეგ-გმირსა, შეუდრეკელსა,
რომლის რისხვასა ვერა კაცი ვერ შეუდგრობდა,
რომლის სახელი აშინებდა სტამბოლს ხონთქარსა, —
უგლებ-გაცნოთა მტერზედ ხმალს ვერ ამოიღებდა!...

—მაშ რას უყურებთ თქვენ თავადებს, რომ ხედავთ რომ დღეს
საქართველოსა ეს დღეები თვით დააყენეს:
დიდ-მოურავი და ეყენი თვით გააჩისხეს,
და უნამუსოთ თავის მტრებსა ჩვენ პირში მიგვცეს!

—აი იმათი საქმეები და თავისნობა!

მაშ რაღათ გინდათ თავადების თქვენ თავადობა!?
ხმალი აიღეთ ვისაც გასჯით ვაჟ-გაცნის უული
და ვინც ნამუსზედ ვერ არა ხართ ხელ-ადებულნი!

—აიღეთ ხელთა თოფები და ან შეიღდ-ისაჩნი,
ვისაც არა გაქვთ, აიღეთ ხელთ თოხნი და ბანი,
ბერკეტი, ხელნა, ცუღი, ცელი, დანა, სამგაღი —
მტერზედ ჩვენ ყველას მოვიხმარებთ, და ვინც ჩვენგანი

—ყველაზედ უფრო გამოცდილი და მარჯვე იყოს,
იმას მივანდოთ თავადობა, წინ ის წავგებდვარ,
იმან ვასწიოს თავადობა, გვაკვეთოს მტერსა,
ან გაგვიმარჯოს ან შეგვაკლას ურჯულსა ხელსა!

— მას, აბა მომეუთ და აიღეთ ვისაც რა შეგხვდეთ,
ვასხენოთ ღმერთი და მტერს უკუაა გონაში ჩაუდგეთ;
გავიდეთ სოფლით სოფლებშია, დავცეთ ბუკებსა
და დაუძახოთ საომარად ქართველ ბიჭებსა.

— ქართველთ ბიჭობა მთელს ხმელეთზედ არის განთქმული;
უხვეწოთ მტერსა, რომ ისევ კედის სისხლი ქართული;
უთავადგათაც უხვეწოთ, რომ თავს დავსცემთ მესხსა...
მას აბა მომეუთ და შეუდგეთ ვაჟგანთ საქმესა! —

და აქ დვალდიე უცებ შედგა და ხმა ჩაგმინდა.
ხალხსა ძარღვებში ადღვებით, სისხლი უცემდა.
დედა-კაცებიც კი გამხსევნენ და სულ ძნათ იყვნენ,
რომ თათრებსედა საომართ მთლათ გასულიყვნენ.

— შინიჭირიძე! — გულისდამა აღმოხდა ხალხსა: —
ბერო დვალდიე! შინ იქნები ჩვენი თავადი.
შენ გავგიძუბი და გიჩვენებო ჩვენს ბიჭობასა,
გიჩვენებო რომა გული გვიცემს კლდე და იოლადი!

— აბაღე, ძმანო, იარაღი გამოვიტანოთ
და გვირ ბეროსთან ვაჟ-კაცურად თავები დავდგათ! —
ამ სიტყვებთანა სუეველანი სახლებს ეძგერნენ
და საომარად თოფ-იარაღს სწრაფად ჭებერავდნენ...

ამა ხალხისა ჯგუფშია, დედა-კაცებში,
ედგა გამძნალი მშვენიერი ჩვენი თამარი.
ბეროს სიტყვებზედ იძვებოდა ის მთლათ ძარღვებში
და მთლათ უთრთოდა და უხტოდა გული მღელვარე.

XIV

დაბრუნდა თამარ, მოლათ მღელვარე, თავის სამყოფში.
და შადრევანებრ იმას სისხლი თავს აწვებოდა;
ბეროს სიტყვები შეუწვევტლად უდგა უურებში,
და მისი გული ნაქუნივით იტყებოდა.

მას თვალწინ უდგა მღელვარება შეყრილი ხალხის,
სულ-განაბული უურის-გდება მღსნელი სიტყვისა;
მის აღტაცება დამახილსედ ბერო დვალდიან
და თავთ განწირვა სუვევლასგან სრძოლად მტრისა.

უდგა მას თვალწინ გამხიზგნელთა ხალხთ შრამიული,
განწირულებით იმათა სოჭვა, ვინცა ჩხებოდა;
უდგა მას თვალწინ ცოდვის ლული, გარს მოდებული
და წარისა ხმა, რას თათართა მასგლა იხმოდა.

ეგდო მღელვარე თავის საწოლში, მოლათ ანთებული,
უნდოდა ლოცვა და ლოცვა თავს არ მოსდიოდა.

ის იყო მხოლოდ ერთი თქმით გატაცებული,
რომ ვაჟ-ვატებთან თოფით ხელში გზას გასდგომოდა.

იმას უტყებდა ახლა გული იმით მხოლოდა,
რომ თავის სამშობლას მტრის მასვილას შეჭკაუბოდა,
რომ ვაჟ-ვატურად და გულ-სრულად ხალხთ საცავად
შუა თათრის გუნდს ხელთ მახვილით გადაჭკოდა.

ის აგერ მზათ არს ტანთ გადიცვას ვაჟთს ტანთსაცმელი.
შეისხას ტანსედ იარაღი, შეჭკმასოხს ცხენი,
გავიჯეს თვითცა სოფლით — სოფლად. დასცეს ნადარსა
და საომარად დაუძახოს მოლათ ქართველს ხალხსა.

„ან არა, — ჭიჭირობს, — ასრე ქადის სამოსელითა,
თმა გაშლილი და ფეხ-შიშველი, ხელთ მახვილითა,
გაკალ სოფლათა და შექმნებ ხალხსა ქართკედსა,
რომ ქედხედ კაცი გაკეცებნეთ ურჯულთ მტერსა.

„დავარცხენი თავადთ და დიდებულთ, დავარცხენი მეფეთ!
მე, უსუსური, მათ აღუნთებ ვაჟ კაცთა გულსა...“

იმათ თვალ-წინა მტრას მაზვილსა მე თავს შევაკვეთ,
ნუ თუ ვერც მაშინ გაუღვიძებ გულში ნამუსსა?!

„მოკვედები მათ წინ! ნუ თუ მაშინც არ დაივრცხენიან
და ჩემს შემუსვრილს ბავშვს გვამხვდა არ აღიძვრიან?!...“
თუ არ იმათა, ხალხსა მანც ეს ააღუჯვებს

და თვის საღსნელად ამ სიკვდილით თავს გამოიღებს!...“

იყო ამ ფიქრში სასხლ მხქეფი, ტვინ აღუღებულბ,
ვეღარც იფდა და ვერც დგებოდა, ატაცებული.

აქ უცებათა მან აიღო კალამი ხელსა

და საჩქაროთ ხელი მიჭყო წიგნსა ფიცხელსა.

მან მოაგონდა თვისი გმირი ბიძაშვილები:

ისინი მეფეს თან იახლენ იმერეთშია,

და აქამდისინ უნდა იყვნენ შინ მოსულები

თავის დასადგურს — გასახიზნავს ადგილებშია.

ჩაუკდა წერას და ასრესა ხელს ვერც ასწრებდა,

თვალ-მოუსწრებლათ ხელს ანძრეკდა, სიტყუებსა სწერდა;

სწერდა საჩქაროთ და თან სიტყუებს ზეპირ ამბობდა,

თითქო ის ამ დროს ბიძაშვილებს ესაუბროდა.

„თქვენი გმირობა იყო ეველგან საღსში განთქმული,

საღსი თქვენს სახელს დიერთისაგით სტუმდა თაყვანსა;

თქვენც კი ამ საღსსა გასაჭირში არ უგდეთ ეური

და უპატრონოთ ხელთ ჩაუგდეთ უწყალო შაჭსა.

„აქ ათასობით თითო წუთას სწედება ქანთველი,
და თქვენ კი რის კაცს მიუძღვენი თაკები თქვენი!
ნუ თუ ეგ რაი სჯობდა მთელსა მიღეთას ხალხსა,
ხალხს მაგათგანვე აგებულსა მტრის მახვილ ხმალსა?!

„მუხანათურათ მაგათ ხალხი თავისი გასტყეს,
მაგათ თავის ხალხთან მტრის შეკდობა არ მოინდომეს,
და თქვენ კი შეიღნი, ხალხთა გმირნი მათ ახლდით გვერდსა,
არ მოხედვეით განწირულს ხალხს, თქვენსა აღმწრდელსა!...

„ბერო დვალძე დამახლით დადის ხალხშია,
თქვენ, თავადებსა საქვეყნოთა მუხანათით გხდით...
მისი სიტყვები ელვას სტეპენ ხალხსა ტანშია...
თქვენ ტვინის მწოველს ხალხისასა იგი გემხით!

„მე, უსუსურსა, სიწმინდისა ოფელი მწურავდა,
რას უმსგავსებას ჩვენსას ბერო ხალხს შესძახდა...
ჩვენს ვსჯამთ ხალხსა, ჩვენ იგი გვრზდის, და გასაჭირში
ჩვენ მათ მტრის ვაძლევეთ შესაჭმელათ აფთარსა პირში!

„მტრისა რაზმები, ვით ზღვის ტალღა ვარე გვერტყმება.
ტყულებისა ალი მაღლა ადის და სტუმს შეტასა;
ხალხის სისხლითა მათა და კელი სულ მთლათ იწყვება,
და აღარ აქვს დასასრული ხალხის კენესასა.

„კენესა-ვაება დიდს განსჯის დღეს მიემსგავსება...
არცა დიდსა და არცა მცირეს არ აქვს დახლობა...
თქვენც კი ამ დროსა გაეჭვით ზარდაცემულს ხალხს
და აღარ უგდეთ იმათ ყური, არ შეიღეთ თავსა...

„მითხროთ, ძმანო, ნუ თუ ხალხთან თავი არ გვიღვეს!
ნუ თუ ჩვენს გამწვდელს და შემნასველს ხალხსა არ გვიმართებს
თავი შეგწიროთ, ან დავიცათ ან მასთან მოგვედეთ,
და, ვითა უცხო, უნდა იმათ ჩვენ უეურებდეთ?!...

„თუ რომე თქვენს დაგვიარგავთ თქვენი ქველობა,
თუ თქვენც სხვასავით დაგვიწიდათ ვაჟ-კაცთ ხელობა,
მასინ მე, ქალი, თქვენ გიხვევებთ მის მაგალითსა,
ვით შეიძლება სამუსისთვის შეკვლა თავისა!“

დასწერა წიგნი და დაბეჭდა გულის თრთოლითა.
აქ დაუძანა გამზადების შეიღეს თვის შინა ყმასა,
იმას დაჭკედრა — წასუფიეთ მსწრაფელ ამ წიგნითა
და მიეტანა მათს სასიძინაჲს ციხე აღაგსა.

XV

მალლა მთებში სდგას შეუვალის ცნეს მაგარი,
მტრინანობასა დაზნელების თავშესაფარი.
ამ უამათაცა გივი სიზნით აქ დაბინავდა
და გამაგრებას მტრებისაგან აქ აზიკებდა.

ის თვის საუმოდგან ეძახოდა რჩეულთ ვაჟ-კაცთა
შეუვალის ციხეს თავებისა მოსაფრელათა,
და აზიკებდა შეუვალის გზების შეკვრასა,
უკულა ბილიკსედ სიმაგრეთა აშენებასა.

ის არის გივი დაბინავდა, და მისნი შვილნი,
რომელებიც გაჭყენეს იმერეთსა ორთავ მეფესა,
დაბრუნდნენ შინა, ჯაგრისაგან გულ ჩაწივეტილნი
და მწუხარებით იმაგრებდნენ ძლივას ცრემლებსა.

მათ მტრის საბრძოლველად ესჯობოდათ ყრმა და მხნე გულნი,
კადნიერება თათრებისა მათ გულს უმღვრევდა;
მეფეებსედა იყვნენ მწარედ გაშოგოთებულნი
და ევლას მათგანს მეფეებსედ გული უღრუნდა.

მათ ან იცოდნენ, რა დაეწყოთ და რა ეზრუნათ:
უნდოდათ ბრძოლა, და გამბედავთ სხვათ ან ჭხედავდნენ.
ვით მწუთრკაღს წყალი, იმათ მტრისა სისხლი სწუთროდათ,
მაგრამ მარტოკა მტრის შებმასა ვერა ჭბუდავდნენ.

იყვნენ ამ ფიქრში და ერთმანეთს კეთილხეობდნენ.
ჭტოქრობდნენ, სწუხდნენ, თათბირობდნენ, ხელეოს ინტერკვდნენ,
და საიმედოს ამ საქმისთვის ვერასა ჭხედავდნენ, —
გადაკვეთაღს ახრს ჯერ ვერაფერს ვერ დასდგომოდნენ.

ჭულემობენ საქმეს, თან კი გუფი ესჯით საომრათ.
აქ უყრნათ თამარისა წიგნი მოურთვათ.

გაღსნეს მათ წიგნი, წაიკითხეს და მოლათ აქონენ:
თავის წაკითხულს და თავის თვალს ან უჯერებდნენ.

ნორჩი თამარი, ბავუვი თამარ, მათ, გათქმულთ გმირთა,
ვაჟ კაცობასა უძრახვიდა მრისხანებითა!

ეს ნორჩი ქალი, სუსტი ქალი, უთუღიდა მათა,
რომ შეაკვება ქვეყნის მტრებსა მათ მაგივრათა!

შვიდთავე ძმათა ერთმანეთსა შეჭხედეს ჩუმათ
და ამ შენედეით თვის განზრახვა გამოსთქვეს სრულად.
მათ ერთმანეთსა გადასწევიტეს, რომ ამ სირცხვიდსა
ბევრითა სჯობდა — მისცემოდნენ მწარე სიკვდილსა.

იმათ შვიდთავე ერთმანეთსა სთხოვეს გვიისა,
რომ მას მიეტა მათთვის ნება ჯარის შეერისა;
რომ სხვა თავადებს ძლიერებს და ქართველთ ერთგულთა
გივი შესთქმელა მძვინვარე მტრის საიდუმლოთა;

რომ ჩერქეზისა ბატონისთვის ჯარი ეთხოვნა; —
და ჩერქეზთ ბატონს ერთ-ერთი ძმა იახლებოდა, —
რომ ორთლი ძმა კახეთისკენ მას დაეხოვნა —
და კახთ-თავადებს მტრისა ჩუმათ გაჭხრახებოდა;

რომ ორ-ოცა ძმა წავიდოდა თუშ-ფშავ-ხეკსურში;
რომ სანდო უმანი გაეკზავნა სხვა მთის საღებებში
და ამ გმირთათვის საომარად მას დაეძინა,
რომ ამაყობა ქართველთ შტურთა მით აელაგმნა.

თუმცა კი გივი არა ჭკრძნობდა თავში ძალასა,
რომ მძლავრი შაჰის გამკლავება მას შესძლებოდა;
მაგრამ შვილები მისდგომოდნენ ჰირში მამასა,
რომ თუ უეკლავად ის მათ ნებას არ დაჭყებოდა,
მაშინ შარტონი დაესმოდნენ ძლიერსა შტურსა
და შარტონი შეაკლავდნენ იმათ თავებსა; —
და აქ მოხუცი გივი დაჭყა შვილთა ნებასა:
ენდო მათს გულს და მათთა მკლავთა ძლიერებასა.

აკერ შეუდგნენ გაბედვითა მძიმე საქმესა.
აკერ ქალება უსხედან და სწერენ წიგნებსა:
სწერენ ერასთკებს, ბარათაანთ, ციციშვილებსა,
ჩეჩქუთ ბატონსა, თუშსა, ფშავსა და ხეკსურებსა;
სწერენ კახელებს, ქიზიყელებს, თიანელებსა;
სწერენ წილგნელსა, ნიქაშელსა, ურბნელს, მრთველსა,
კათალიკოსსა, სამთავნელსა, ბოლნელს, ბოდბელსა, —
სწერენ ვისგანაც მოეღიან რამე ღონესა...

დიდს ხანსა ჭქონდათ მამასა და შვილთ საუბარი,
როგორ დაეწყოთ საქმეები, კით წაეკვანათ;
ეკლა ასწონეს და წარმოსთქვეს თავ-თავის აზრი,
და ახლა, თითქო, ეკლა იმედს იმათ აძლევდათ.

დასწერეს წიგნნი, გადასწევიტეს საქმის დაწყობა,
და მათ გულიდგან თითქო ღოდო ჩამოეცაღათ.
სიხარულითა ერთმანეთსა უწყეს ღაღობა,
ერთი ასათა ახლა შტურზედ გული მოეცათ.

მათ სინარუდით გუღი უცემთ, ელვა ტანს უგლის;
თვალ-წინ ესახვით თოფის სმა და ელვა ხმაღისა;
უდგათ თვალთა წინ ქართველთ ჯარი მტერსა ვით ებძვის,
უდგა თვალთა წინ მისეკნა და წეობა რაზმისა...

ერთხმივ სუეველამ გარდასწევიტეს, რომ აღრიანათ
შვიდნივე ძმანი სწრაფად უნდა გზას გასდგომოდნენ
და საქართველო აეშალათ მთლათ ერთიანათ.
რომ ქართველესი ამოწევიტეს გადაჩენოდნენ.

შუალამისას, ნაშრომნი და დაღალულები,
ღამე, ნათეენი და ავიქრებით მოქან უღლები,
მთელი სახლობა, მოწვეუტილი, მიეცა ძილსა,
მიეცა ძილსა, ძილსა დეღვილს, კრძნებით გავსილსა!

სძინავო შვიდთ ძმათა და ჭხედავენ ქართველთა გმირთა,
რომ ერთიანად აშლილან და მიდიან მტერსედ;
ჭხედავენ დროშათ აზართულთა მტეგიცთ გაშლილთა,
და ქართველთა შეითქმება სვეტი ცხოველსედ;

ჭხედავენ: მოდის გმირთ ჩერქეზთა ნაქები ჯარი
და ქართველებსა ძველებურად ძმურად ჭხედიან;
ჭხედავენ — არის ცხარე ბრძოლა, ჭდის სისხლის ღვარი
და მტრისა სისხლსა ქართველები რუებრივ ჭლვრიან;

იბრძვიან ცხარედ შვიდნი ძმანი, მტერს ზანსა სცემენ,
იბრძვიან ცხარედ და მტრის გუნდში გადაერვიან;
ქართველთა ხმალი ელავენ და მტერთა ჭკვეთავენ,
და მტრისა რაზმი ზურგს ადრეკენ, კიდევ კარბიან.

აკერ ეეენი თვით მოუძღვის თვის რაზმებს წინა,
მაგრამ გმირულათ ქართველთ რაზმნი ეკვეთებიან;
აკერ შვიდთა ძმათ ქართველთ რაზმით დასცეს ყიფინა
და თვითონ ეეენს შესაკვეთათ ეტანებიან!

ანის ყიყინა, ხმლისა კლვა და სისხლის ღვაკი!
გულ-გაღვილილი, წითელ ზერანგ საკინი გაღსნილი,
შუა მტრის გუნდში შედის გმირი ქართველთა ჯარი,
გოხტად, ქართულად, გვერდზედ ბურხის ქუდ ჩაკეტილი...

მაგრამ, აჰ! უცხო სუეველათუქს მოეღო ბნელი!
მათ, შვიდთა მშათა წინ გაეღსნათ უცხო ქვესკნელი...
მიწამ პირი ჰქნა და შეიღნავე მის უროთ შთანთქა,
შთანთქა და ისევე მიწას პირი უცხო გადაქნა!...

და ძამა მათი გივი ჰხედავს სხვა რიგ სიზმარსა:
ის ჰხედავს თავის მისისხლე მტრის ანდუეაფარსა:
ის სიკვდილათა, ვითომც, იყო გადაგტყუელი,
ჯარათ თან ახლდა მანენი და ეშმაკუელი;

ჯაჯარხეთისა ხათხათით და წივილ-ყიყინით,
სულთამხუთავის სელში ცულებ აშართულები,
იმის სახლ-კარსა ერთგობობდნენ რვინის რგოლივით
და შეუპოვრად ეველას ჰნთქამდნენ ეს წყეულები.

ჰხედავს, წყეულები, ცუცხლსა და ნავთს შეასწავებენ,
ზღვებრ მის სახლს არტემენ და მის ცოლ-შვილს მასში ჰტუჰამენ...
ობრძვის ცოლ-შვილი დასადსნელათ თავის თავისა...
აჰ, თითქო, გვისა ყურს მოესმა ღელვა ჯარისა!

მთლათ ტანის თრთოლვით საწოლიდგან გივი ავარდა.
მას ჯარებისა ყიყინისა შემოესმა ხმა.

ესმის სახლკარსა თავს ანგრევენ. თოფის ხმა ასტყდა
და აღაგ-აღაგ ჩგრევა იწყო რიხემ მაკარმა.

წამოხტა გივი და წამოხტა მთელი სახლიცა.
მტრის იგი ზარი, რაღ მათ ნახეს სანახაობა!
ყოველმსწიკ ერთყათ მტრისა რაზმი, ყიყინას სტყმდნენ
და გაშმაგებით სახლის კედლებს თავზედ ატყევენ.

ყოველ მხარეს ალიონი სტემდა ტეცხლისა:
მათსა სარჩლასა და სამყოფსა ჭშთანთქავდა ალია.
გარშემო მთასი წითლათ ჭტავდა მთლათ შედებილსა,
მტრის ვარს გაჭქონდა შეუწვეპტლივ გუგუნ-ურიალი.

გავარდა გიგა გარეთა და... იქვე დაეცა,
მტრის ტყვიისაგან გულსა და ღვიძლ დაცხაკებულთ!
უსულთ გვამსა ხანჯლით ხელში მას მტერი ეცა
და აფთარვიით ჭხევდა, ჭტლავდა, გაშმაგებულთ!...

ამ ამბავზედა, ჰერანგა და ხმალ-გაწვდილები,
მალსა თანჯრიდგან ჩამოეშენენ შვიდნივ გმირები;
შიჭყუდეს ზურგი ერთმანეთსა და გადერივნენ,
დასტეს ყიჟინა და ფეხ-ქვეშა მტერსა სთელვიდნენ!

დასტეს ყიჟინა, და შესდრიკეს მტრისა რაზმებო...
მარტო ჩანანი-და ისმოდა მათი სმულებსა;
თითლს შეჭკვესდნენ გაკვეთილნი მათგან მტერები
და საუგუნოთ მათ ხმალთ ქვეშე სწვეპტავდნენ სმასა.

მაგრამ აგერა დაკოდენი მათაც დატყუოთ:
სისხლი თქრიალით ჭრილლბიდგან რუებრ სდიოდათ;
იმათ მკლავები თან-და-თანა მდუნედ მოეშოთ.
და თან ასალი მტრისა რაზმი თაგს ესსმებოდათ.

და, აი სისხლით დაიტალნენ, გასცვივდათ ხმლები!
საკეპავივით სმლებს და ხანჯლებს უშენენ მტრები.
აგერ დაჭკვეოთ ერთიანათ ეგუდას მუხლები,
და ერთმანეთსა გადეთარჩნენ შვიდნივე მშები;

გადეთარჩნენ და მტრის მახვილსა გისერს უშეკრდნენ;
და კბილთა ღრჭენით დუმასავით მტერნი ჭკეპავდნენ...
გაჭქრენ ეს გმირნი მტრის მახვილ ქვეშ, მაგრამ ისინი
დღესაც ხალხისა სსოგნაშია არიან გმირნი.

დღესაც ანდასათ დანხომილა ხალხის სსოვნაში
მათ დანაგრულთა და უძღურთა მოკლად და შეკლად;
დღესაც სძირათა გაიგონებთ ხალხთ სიმღერაში
ღასნელთ ხსენებას და იქება მათ საქმე ყველა...

გასწოდენ ეს გმირნი! მაგრამ მტერნი მათ არ დასჯედნენ:
გასაუღეტავთ ახლა იმათს ცოლ-შვილს ეძებნენ;
მაგრამ ცოლებსაც ქმართ გმირობა გულის ჩარჩენოდით
და მათ გაუღეტა მტრებს იაფათ არ უფლებოდით.

იარადითა და თოფებით დასედნენ თვის მტრებსა;
ჩანდგენენ კარკში და მომსუღელთა სჭრიდნენ თავებსა;
თან ხმალს იქნედნენ და თან სტენდენ დაცდილ თოფებსა
და არც ერთ ტყვიას არ აცდენდენ მოსისხლეებსა.

იბრძოდნენ ასრე შედგრულათა გმირი ქალები,
ვიდრემდის იმათ თავს არ დასცეს სახლის კარები.
მაშინ ესენი მტერთ დააკლეს ქმარ-შვილთ ზედ თავზედ,
და გამაჩვიებულთ ჭქმის სადილი შეფუსკრილს გვამზედ.

მასუგან დასჭრეს ერთიანათ ღასნელთ თავები,
საჩრის წვერეოსედ გამაჩვიების ნიშნად ააგეს.
რა რომ აიკლეს და გადახსვეს საჩხო, სახლები,
დაბრუნებულთა ეს თავები წინ გაიმძვარეს.

XVI

ნაწვეეტ ღრუბლებში სრულმა მთვარემ ამოჭეო თავი
და გადაჭეუნა არე-მარეს ნაწი სხივები;
ტუისა წვერებსა ალაგ-ალაგ სტემდა ნიავი;
ნაწი წელივით ირხეოდნენ ალვის ხეები.

ხეობის სიღრმეებში მოსისინებდა
და ტკბილსა გრილსა საამურსა ხელა მოჭებდა;
ტალღათ სუილი მდინარე წყლის ტკბილად ისმოდა,
წმინდა მდინარე მთვარის მუქსუდ სსივეებს ისროდა.

ხეობის ძირში ფერდობზედა წყლისა ჰიბსსა,
გარშემო ტყეს და ვენახებში სულ ზოლათ შთანთქმული,
ცისე-გაღაენით ედგა სასლი გივი დასხეუსა,
სასლი ძველადვე გებული და ძველად ქეუული.

მარტო ივლიტე თვისა შვილებით დაჩა ან სსხ ძი
და ხვალ აძირებს ისინი წასვლას სწავსთა ბანაკში.
მას სააკადის ნახვა მეტად ეშურებოდა,
რომ ამით მალე თვის განსრახვა შესრულებოდა...

თან-და-თან სოფლად ხალხთ ფეხის ხმა სრულად მიწინარდა,
მსოფლად აქა-იქ ხმაურობა ოდნავ ისმოდა
გასახიზნავათ სოფლის ხალხის სამზადისისა.

დაქანტული და მოწყვეტილი ხალხი ღრმა ძილსა

მიეტა ოდნავ, რომ ხვალ ადრე რაყრაყ დილასა
გაკსწრო, ვისაც კი შეეძლო, სსხიზნ ბინასა,
ან თვის ცალ-შვილით შეჭებოდა ტყესა და მთასა:
აღუფრებები აჩქარებდნენ მოსვენებასა.

თითქო ძაღლებიც კი ჭკრძნობდნენ, რომ ამ ქვეყნის ხალხსა,
რალაც ამბავი სასარელი თავს დასდგომოდა,
და ხამუშ-ხამუშ თითქო ჭხედკენ მგლისა სრლავსა,
მათი უმთელი და წვაკ-წვაკი შორს გაისმოდა.

გივის სახლშიაც ყველას სძინავს, აქვს ტკბილი ძილი,
მსოფლად არ სძინავს აღუფრებულს მშოგოთარს თამარსა:
იმას დკადიმის სიტყვები და მის შესახებ
ისევ უურს უდგა და უბღვრებდა გულსა და გვამსა.

— ღმერთო შალალო! — იძახდა გულ-მოკლულათა, —
როტომ ანა ვარ მეც ვაჟვაცნი, რათა ვარ ქალი! —
მამინ ხმლით სელში შევაკლავდი თავს მტერს მტრულათა
და გმირ ბეროსთან შექებოდა მეც ხელში ხმალი.

— როტომ ქალებს ვი საომარად არ გვეძახიან!
სხვაზედ ნაკლებათ მეც ნიშანში თოფს არ ვესრული, —
ვაჟვაცზედ მეტათ ბეროსა ქალსა გულნი გვესჯიან, —
და თავის დღეში მტრის მახვილს არ გავეჯტეოდი! —

იყო ამ ოქროში ნორჩნი თამარ და ნორჩს თვალბრუნედ
მღუღანკე ცრემლით კუეურით გადმოსდიოდა.
ბეროს სიტყვების გამგონესა მას თავადებზედ
ბრახნი გულისა ყელამდისინ ამოსდიოდა.

გადის დამე და თამარს გული უფრო უღელავს:
მას არ ასვენებს წარდასხმული ხალხის ცრემლები.
უზატრონობა ამ ხალხისა იმას გულს უკლავს
და არ შორდება გონებიდგან ბეროს სიტყვები.

— ღმერთო! — შეხმანა იმან გიდეკ: — რათა ვარ ქალი,
რომ მტრის საკვდავად აღმემართა მეც ხელთა ხმალი! —
და აქ ჩაიფრდა და მუჭებში შიგ ჩაჭყუო თავი.
— არა, ამ ხანად ის სჯობიან, რომა ვარ ქალი!

— მე, ქალი, გავად ხელში ხმლითა, ჰირში საყვირით
და დაუძახებ დაერდომილს ხალხს მაგარის სიტყვით,
რომ საომარად აღიჭურვოს, მტერსა მიუხტეს,
ან მოჭკლას მტერი და ან იმას თვითონ შეაკვდეს!

— სუ თუ არც მამინ, როს მნახვენ უსუსურს ქალსა,
მტრისა მახვილზედ შესაკლავად გამზადებულსა,
როს იხილავენ ნორჩისა ქალში ვაჟვაცნის გულსა,
არ შეირცხვენენ, არ აღმართვენ მტერზედ მახვილსა?! —

და გადასწევიტა აქ თამარმა, რომ ადრე დილით
ის შეუდგება ამ საქმესა ხმლით და საყვირით;
გაკა სოფლიდგან სოფლებშია, ხალხსა შესძახებს,
მივა დიდ-ჭაფთა კართა წინა და საყვირს დასცემს:

აქ შესარცხვენისა, საყვიდურის შათ ეტევის სიტყვებს;
მოვა ტამართ წინ და შესძახებს ბერებსა და მღვდლებს;
მივა მღვდელმთავართ სამოციქუბთან, მათაც დაარცხვენს;
მივა გლეხების ბანებზედა და უქადაგებს, —

მთლათ ერითანათ აიშალოს ხალხი ქართველი,
რომ მით შესდრიგოს ნაქეზები აქაიდის მტერი;
და თვითონ თამარ ყველასე წინ მტერს ეგვეთება
და ხელში დროშით. ქართველთ ჯარებს წინ გაუძღვება;

თვითონ ზიჩველი გადაკრევა მტრისა რაზმებსა,
თვისა სამხნევით გაამხნევებს მთელს ქართველებსა;
ერთი რაზმიდგან ეს გადავა მეორე რაზმისა
და გაამხნევებს შეშინებულს და შემდრეკალს ხალხსა.

ჭივიქრობს ამ გვანათ ნორჩი თამარ, და მისი გული
გამოუთქმელად იყო ამ დროს ახელგებულად...

მას აგერ უდგა თვალთა წინა ხალხი ქართველი
სუ მთლათ აშლილი და მტერსედა გამხედრებული.

მას თვალ-წინ უდგა შაჰის ჯარი მთლათ აღმოფხვრილი,
და საქართველო მტრისაგან თავისუფალი;

უდგა თვალთა წინ, ვით ქართველნი ხელ-განზერობილნი,
ღმერთს მადლს სწირავენ, რომ მტრისაგან იყვნენ დაღსნილნი.

და აქ თამარი ყურს დაუგდებს თავის სახლობას, —
ესმის რომ ყველას სახლობაში რეზილათა სძინავს.
მამინ, საბნის ქვეშ, მოვ პეჩანჯა, თმა გაწეწილი
ადგება ნელა ვულის თრთოლდით, იქვს-აკრეფილი,

მივა და ხატ-წინ დაიბრუნეს სკლებს განუზღვრებს;
მხურვალე გუჯათ ცხარე ცრემლით შეჭკვდრის ღმერთსა,
სტირის უმანკო ცრემლებითა და მოთქმას იწუხებს,
სტირის და მოსთქვამს ამ ზგანს საგმნისას: მწარე სიტყვებსა,

რომელ კერ შეიხსნეს ღოცებთანაც წმიდა მამათა;
ამბობს გუჯ საკლავთ, უმბწმწუნებულთ, რხულოთ სიტყვათა,
სიტყვათ, რომელიც გინდა ქვას და კლდესაც სმუნოდნენ,
თვითან ქვასაც და თვითან კლდესაც კი მოაღობდნენ...
დიდს ხანს სდგას ასრე ხატების წინ მოთქმით თამაჩი,

დიდს ხანს ეკედრის დაიბრუნე ცრემლით მტინალი;
დიდს ხანს შესტირის ღმერთს, რომ იმან მოჭყდოს ხალხსა
და ნუ განწიწავს თავის ერთგულსა და თავის მმოსავსა.

ეკედრის ღმერთსა, რომ მსნუება მას გუჯსა მისცეს,
რომ სხვასავითა იგი მძლავრი მტრის წინ არ შედრკეს;
ეკედრის ღმერთსა გაუმარჯოს იმის საქმისა
და გაუმარჯოს თავის მტერზედ ხალხსა ქართველსა...

მოსწყდა თამაჩი ბუკრი ღოცვით, და, მოქანცული,
ინ კადეშვა ღია ფანჯარს და ღია გუჯი
მან მიუშვირა ღამის სიონს, ადუღებულთ,
და მას მოჭყნა მთის ნიავმა ტუმს ვგავით სუნთ.

თამაჩ მტერივით დიდს ხანს იყო გარინდებულთ.
გარს სიყრუა, მსოფლოდ ამის წუძასა სუილი;
მოხანს მთის წვეროს, მთვარისაგან განათებულთ
და სოფლით ისმის გუჯ-სახეთში ძალათა ყმეილი.

ჭისის ასე თამაჩ ტბილი ღამით. იმშვიდებს გუჯსა,
გუჯსა დაღაღულს, გუჯსა დუღვიდს და წამებულსა.
და უნებ იმან თვალი მოჭყნა: ხეობაშია
რადაც ჯოგვით შემოვიდა გაღმიე წყალშია.

შეჭკრდა თამარი და თვალებზედ ხელი მოისვია,
კვალად შეჭსება იმ მხარესა და ჭხედავს ისა,
რომ ტყის პირიდან ცხენოსანი ხალხი ჩამოდის,
მოდის წყალთანა და წყალშია ბრთხილად გამოდის.

„დავლიძე თუა—ა“! გაიფიქრა თამარმა გულსა.
„უთუოდ ბერო კიდევ სადმე ჯარებს შეჭერიდა
და მიაშვეყებს სხვა ჯარებსა, რმად გასულსა!“
იყო ამ ფიქრში თამარი და ჯარს უტყუერდა.

უყურებს თამარ—ჭხედავს ჯარი ერთემეკა ცარსა
ყოველი მხრიდან მათს ციხესა და გაღავანსა.
უცებ ყიჟინით საშინელათ დაიგრიადეს,
გაღავანს ასულა, და ციხეებს სტრეკა დაუწიეს.

—ვაი! თათრის ჯარი!—აქ თამარმა მწარედ შეჭვივლა.
აქ კივილსა და თოფის ხმასედა ფებს დადგა ვეკლა.
მტერმა თოფები დაუშინა კარს და თანჯარსა.

ტყვია, ვით სეტყვა შედიოდა საწოლს ოთახსა.

სამმა ტყვიამა ერთს მოახლეს განვლო გულშია,
ერთია ტყვიამა გაუარა თამარს ჰერანგსა;
ერთს გამსრდელსაცა გაუარა ტყვიამ მკლავშია,
და სუფევლასა შიშის ზარი დაეცა თავსა.

ზარდაცემულთა არ იცოდნენ ვის რადა ექნა.
აგერ მოაწვა ჯარი კარსა, მან იწყო ზნექა.
გარედგან ტყვია და ყიჟინს ეურს აბრუებდა,
და ჯარი ბანსედა დასანგრევით ამოდოდა.

შიშისგანა გამქრალნი და დაკარგულები,
იდგნენ ქალები ერთ კუთხეში მიუყუყულები,
სიმწარისაგან ინტკრევდნენ სულთ, იგლეჯდნენ თმათა
და მოკლადნენ დასაცემათ თათრების ჯართა.

უცებ საშინლათ იგრილად კარების ბჭემს
და სწოლისა კარნი შიგნით გრგვინვით დაეცა.
— ჩქარა სანთელი! — დაიძახა სმამ მზისხანემს
და ხმა ეს იყო ქართველისა და ნაცნობიცა...

ეგელა ქალები იდგნენ სულ მთლად ჰერანგები,
რათგან ტანთ ჩაცმა ვერ მოისწრეს სახდაცემულთა.
რცა ესმა თამარს, რომ აენთათ უნდათ სანთლები,
სიწებვილმა სძლია და ის ეცა შორის გუნჭულთა.

აკერა გუნჭულს, ბუხრის გუთხეს ეუუებოდა
და სანთლის შუქსუდ თათართ ნახვას ელოდებოდა.
როდეს აენთენ იმის წინა ჭრავი, სანთელი,
მაშინ თამარმა დანახა ხალხი... ქართველი!

თათრების წილად ქართველები მათ დასცემოდნენ
და კბილთა ღრჭენით სასიკვდილოთ ეტანებოდნენ.
ხმაღ გაწვდენილი, თვალ ანთებით, ვითა აფთარნი,
ჯარს უბრძანებდა ანდუყათარ ამილანგარი!

მას მხარში უდგა ერისთავი, დიდი იასუ,
კაცი ლომგული და სისსლით და ბორბოტით სავსე.
ამ ორთავ თავადთ შებრალება გულის არ ესახათ,
სისხლის დაღვრა და კაცთა ცრემლი ღზინათ ესახათ.

ივლიტემ იცნა ერისთავი და ანდუყათარ, —
შორს დაიხრქა და შესტირა, განუზურა სელი:

— ძმავ ანდუყათარ, ძმავ იასუ! იცით რომ თვით ვარ
გივი დასნელის მოქიშვე და მის სისხლის მსმელი!

— თუ გივიმ გცოდათ, მე დასავით თქვენ გიუურებდით!
რცა სახელს შეგძენთ უძლურთ ქალთა დაღვრა სისხლისა!
თქვენნი ღვთისათვის ნუ დაგვსოცავთ, შეგვიბრალევათ
და ჩვენი სისსლი დაავადეთ თქვენს მეუფეს! —

სთქვა ეს ივლიტემ და თვის ვაჟი მოეხრჭო ეელსა...
შებრძლების წილ ანდრუჟიან გულის სიღრმეს
ერთი რუხრუხით საშინელათ შემოჭდრიალა,
რომ სახლმა, თითქო დასანგრევათ, დაიხრიალა:

— ვინ შევიბრძლა!?... ხმალი მაგათ, დახსნელთ გასაგისს!...
ხმალი მაგათ!... მუხრი ეკელა დახსნელთ გვანს და ჯიშს! —
აქ თვალთ ბრიალით ანდრუჟიან წაიძრო ხმალი
და ზედ მივარდა ივლიტესა, ვითა აფთარი.

ივლიტე მწარედ გადაფათრა თავის ვაჟ-შვილსა
და იმის ნაცვლად მაუშვირა თავი მხვილსა.
ანდრუჟიან სწვდა გრძელთ ნაწნავთა და დასცა ხმალი
და ხელში შეიჩა მშვენიერი ივლიტეს თავი!

სხვა მსახურებმა ხელი სტაცეს ივლიტეს ვაჟსა.
მის გული იყო გამშრალი და მთლათ გაუინული.
მაშინ გი ვლარ მოუომინა გულმა თამარსა —
ბუხრის კუთხიდან გამოქანდა, გამმაკებული.

— ჯერ მე მომკალით! — მან შეჭყვირა საზარელათა.
და ის ჰეჩანგა, თმებ გაშლილი, მთლათ ანთებული,
თითქო ითხოვდა სისხლის მსმელთა საზრძოლველათა...
ამ სანახავედ გახდა ეკელა გაოცებული.

შეჭკრთნენ მსახურნი, ზატარა ხანს დაუშვეს სმლები,
გაოცებულთა დააკვირკეს თამარს თვალეხი.
მაგრამ იასემ ხელი სტაცა თამარის ძმასა —
და ფანჯარიდან გადაუდო ძირს მდგომსა სალსა.

— თავი მოსტკრით მაგასცა! — ვით ჭეჭის ხმამა
დაიგრიალა ანდრუჟიან ამიღახვარმა.
ხმალებ გაწვდილი მსახურთ გროვა თამარს ეძვრა...
და სიცოცხლეცა თამარისა ჭჭრება აგერა...

ამ სანახავსა უფუტებდა უცნაურათა
ყრმა ვინმე ნორჩი, ნაკეთიანი, ჯერ უწვეურული.
ის აქამდისინ კარებთანა იდგა ჩუმათა
და უცნაურათ უღელავდა უბაწვილი გული.

თამარ კუთხეში მან ქინძის სანთლის შეუწვდა:
გიშრის ნაწნავნი გადაჭყროდნენ მხარს და ბუჭხვდა;
დედვისაგანა წითლად სახე მთლათ ანთებოდა,
შავთა თვალთაგან უცნაურსა ცეცხლს აფრქვევდა.

ის, ჯერ შემკრთალი, ბუსრის კუთხეს ეუფუებოდა,
ბრალის მკერდზედა მორცხვით ბრალის ხელს იჯარებდა.
მაგრამ რა ჰნახა: მტენნი იმათ აღარ ჰზოგავდნენ,
მოუკლეს დედა და საყვარელს მძასაც უკლავდნენ,

მან უნებურათ დანება თავი ბინასა
და გადეთაფრა ვეთვისისავით ზაწია მძასა.
მოვის ჰერანგი სხეტავს ტანსედ დაჭფრიალებდა:
წითლათ ანთებულს მის სახესა წითლად დასცემდა...

ის გადეთაფრა გულ-გასკეთილს თვის ნორჩისა მძასა,
და თვით უშკრდა მის სანაცვლოდ თვის ვისერს ხმადსა...
ძმა გადისრალეს და აკერ მასც ხელი სტატეს,
აკერ მის თავაც ხელს შეჩნება ვისმე სისხლის მსმელს;

აკერ ხანჯლები შეიძარონენ და გაიკლეს,
სამღკთო ცხვარით აკერ თამარს თავი წაუღეს...
თამარ უსიტყვოთ გაღვისილსა მახვილებს ელის
და მის ყრმა გული სიცოცხლეს უკვე ესალმის...

რომ უსებ მრისნნად შემოისმა მალდა ძახილი:
— ჰარამზადებო! ძირს დაუშვით თქვენი მახვილი! —
და აქ სუვევლას, შემკრთალსა და შემინებულსა,
უნებურათა მახვილები დასცვივდათ ძირსა...

XVII

შეჭკრთნენ ამაზედ ანდუყაჲვარ და თვით იასუ,
მაგრამ ამ ყრმისა მათ უმართათ შიში და რიდი:
მათი ჯარები მის გაუკაცთა ყმით იყო სავსე,
მისადუკარნიც ჭეჲანდა იმას მძლავრი და დიდი.

ჴერ ხანობითა გადასწევიტეს ქაღის ტეჲეობა,
მანამ ამ ყრმასა რამე ღონით დამძვიდებდნენ,
ჭივიქრობდნენ ჴერეთ გაწიათ ყრმის ფერაობა,
მინამ თამარსაც ღანსელთ დღეს არ დაუენებდნენ.

ეს განიზრახეს და ანებეს თავი თამარსა,
და ის პატრიმრად თვის ერთგულთა ყმით ჩაბარეს.
მაგრამ ნორჩი ყრმა ყურს უკვდებდა თამარს, ვით დასა,
მინამ პატრიმრად უამურის მთას ის არ გაჭკისავნეს.

გასწევიტეს გვარი ღანსელისა, და ანდუყაჲვარ
ძლივას ისრულა მათ სისხლითა თვის ვრული გული,
მაგრამ ამასაც არ დასჴერდა და ჴეო იავარ
მთლათ მათი სარჩო, სამეოფი და ყმა და მამული.

მან თვას ჯარებისა უბრძანა რამ ღანსელთ სამეოფი
და მათი საყმო მიჩანათ სულ ძირს დაემხოთ,
მთლათ მათი განძი, მათი სარჩო, ვითა ალაჲვი,
თვის გაუ-გატურად დაღვრილს სასხლში, ვილდოთ აელთ.

მაშინ ჯარები მიესივნენ ღანსელთა სარჩოს:
ოჩმოებს სცლიდნენ და ქვეკრებსა ქვეშით ჴლეწავდნენ.
მიავნეს იმათ ივლიტესა ქვარყას საღაროს:
მის გაყოფაზედ ერთმანეთსა თავ-პირს ანტკრეკდნენ.

მთელი სახლობა და ოჯახი ისე გახიწნეს,
რომ მთელს ოჯახში კრუხის ბუდეც აღარ გაუშეკეს,—
წაწა რომ ცხენსა ვერ აჭკიდეს, ხელთ ვერ აიღეს,
ვეელა უწყალოდ დაღწეს და მიწად აგციეს.

მერმე ალაფად დაემგებნენ ახლა საყმოსა.
ღვინისგან მიუგალი ჯარი მსეცსა ემსკავსებოდა:
ის არ ინდობდა არცა ხალხსა, არც მის საჩხოასა,
ვეელას ერთგვარად ჭმურსკავდა და ტეცხლს უგვიდებდა.

ღარებით სიმიდს, ორმოდგან პურს ალაფად ჭყრიდნენ,
სამაჩხოასა და საღსნილოასა ცხენებს ჭკვიდებდნენ;
გასახინანაკად დადებულსა, მზად შეკრულს ბარგსა
ურმებიდგანა უგაფეჯავდნენ საცოდავს ხალხსა.

მზათ ურემშია შებმულესა კამბეის და ხარსა,
რომლითაც ხალსი აპირებდა ტყეს გახინანგასა,
სულ ხანჯლებითა უწყეეტავდნენ აპურებსა,
ან მთლიანათა იტაცებდნენ შებმულს ურმებსა.

და ვაი იმას, ვინც რომ ძალას იჩვენებოდა!
მათ შეუწყალოდ ჭყლეტავდნენ და სჭრიდნენ თავებსა.
მთელი სოფელი საჩხოასაგან მთლათ იცლებოდა
და არ არჩენდნენ თვით ბავშვების სადილის კვერსა.

მორჩნენ ალაფსა; ახლა მისცეს ტეცხლი სოფელსა.
ხალხთ ყრამიული ადიოდა მადლა ზეცასა.
ალი ტეცხლისა კარდგან კარს გადადიოდა,
ვითა მუდგარი შენობათა მოედებოდა.

საჩხო მისდილი, გულ-დამწვარი, გაშმაგებული,
მრავალი ხალხი ტეცხლის ალში თვით კარდებოდა,
ტეცხლს თავს აძლეკდა, მთლათ სიცოცხლე მოძაგებული
და თვის საჩხოასთან იგიც ტეცხლის ალში იწოდა.

გადიწვა ყველა მთელს სოფელში. მუნ მტაცოელები,
უბინათ და უბურთოთ დარჩენილები,
უსასურათო, უკერათ, ტიღველ-შიშვლები,
საზრდოს საშოვნად ტყეს გარბოდნენ, განწირულები!

გამარჯვებული და სისხლისგან ატაცებულნი,
ჯანი დაეცა ახლა დაზნულთ სამყოფ-სადგომსა.
რასაც კი ცუცხლი უდგებოდა მოუდეს ცუცხლი
და რასაც არა, მას უწყებდნენ რგინით ნტრეკასა.

ჯანი თან აზგრეს, თან იძახის კარსალაღოსა, —
თან გაკეპემა ცუცხლის ალი ძლიერდებოდა, —
სცემდნენ რგინასა და აზგრედნენ მთლათ მიდამოსა,
ერთი კედელი მეორესედ ზედ ინგროდა.

აზგრიეს, მინამ სულ არ დასცეს კედლები ძინსა,
მინამდის მთლათ არ გაუსწორეს მთლათ მიწის პინსა.
მამინ მათ კვალად, გამარჯვებულთ, ღზინი გამარტეს
და დაზნელების სულ შვიდი წლის ღვინოები სვეს.

გასწიეს ღზინი, და ალაფით დატვირთულები,
გაუდგნენ გზასა, ღვინისა და სისხლით მთურალები.
გაუდგნენ გზასა და გამარტეს გზისა ფერხული,
და სულ ყიყინით მიდიოდნენ, გამარჯვებულნი.

ბაირაღებათ გაიძღვლეს დაზნულთ თავები,
სულ რგინის საჩრედ კისრებითა ატებულები:
სელში ქნეკითა და თამაშით მიაქანებდნენ
და თან ცანგალას სმარედ თავებს ათამაშებდნენ.

მოაქვთ თავები დროშის წილად, და აქ თამარმა
მოჭრად თავებსა ხააკვირვა შტურებოთ თვალები.
ის სანასავი ჭნახოს ყველა მართლის მძალავმა,
რაც რომ თამარსა წარმოუდგა სანასავები.

ამათში იცნა ყველა თვისი საუკარელები:
იცნა თვის ბიძა, ღრმა მოხუცი და მისი ცოლი,
იცნა ძმასკდა საუკარელო ბიძაშვილები,
რძლები, ვინ მასთან იყვნენ ვით დაჭ და ვითა ტოლი;
მათი ჰაწია მოტყრტიალე წვრილი ბავშვები,
ვინ ერთი დღის წინ მარდად ჰსტოდნენ და თამაშობდნენ,
იცნა თვის დედა, თავისი ძმა, ძიძა, გაძღლები,
ვინ მასა ზრდიდნენ და სათუთათ ანებიერებდნენ, —
იცნა!... და თამარს ცხლად დაესხა თავს ურჩიანტელი.
მას უცნაურად გადუვარა ბინდი თვალებზედ...
ის ცხენადგანა გადმოეშო მოდუნებულად.
და აჭაც მღსნელმა ის მიიღო თავის მკლავებზედ.

XVIII

ქართველთ ვაჟ-ვაჟთა დამახილი სოფლად გავარდა,
ბუკთ და საყვირთ და ხმა ისმოდა სოფლად სოფლად.
ბერო დგალიძის დამახილზედ ხალხი ჰქლავდა:
ან გამარჯვებას და ან სიკვდილს გაიძახოდა.

სოფლიდგან სოფლად დგალიძე და მისებრ გმირები,
მასთან იგიერთა შეერულნი და გამოცდილები,
ცოლ-შვილთ საღსკლად, საომარად ხალხს აღელვებდნენ,
მედგარი სიტყვით შეწუხებულს მას ამხნეებდნენ.

აღელვდა ხალხი! — მის ღელვა ანს ზღვის ღელვარება!
იგი ზღვასავით აღელვდება განმძლავრებულად!
ამ დროს იმის წინ ილუწება და ყველა დრკება
და აღელვასავით იგი აჩანს განრისხებულად.

აღელვდა ხალხი! და ხალხისა გმირნიც გაოჩხნდნენ:
ღვალთქმისა და მის ამხანაგთ სიტყვით თუ საქმით,
თუ არ გაასწრეს არაფერში აღარ ჩამოჩხნენ,
და ხმალ-გაწვდილნი მოდიოდნენ სულ მზა-მზა ჯარით.

აღელვდა ხალხი! და ყოველი სოფლის კუთხიდან
ამ გაუკაცო გარე შეგროვებას ეშურებოდა:
შეუწუებულად მოდიოდა ყოველი მხრიდან
და ყველას მტერთან შებრძოლება ეძურებოდა,

აღელვდა ხალხი! ნაწაწაც ომს გაიძახიდა,
დედა-კაცები გაუ-კაცებსა განმხივებდნენ,
მტერთან საომრად ქმარსა და შვილს ყველა გსავნიდა
და თოფ-იარაღს თავის ხელით მათ უთერავდნენ.

ღვალთქმისა და მის ამხანაგთ მსწრაფლ გადასწვდნენ—
მთის ხალხებსა და გარე ქვეყნებს კაცი გაგზავნეს,—
რომ გაემხივებთ მათ იქ ხალხი და აქმალათ
და სწრაფად ჯარი საომრად იქ შეეყარათ.

გამხივებულნი ყოველ მხრიდან გმირნი გამოჩნდნენ,
კითა სარდალნი, განზოცდილნი, ცოდვანს იხივდნენ;
ყველგან გამოჩნდა მეთაოსე, მცოდნე საქმისა,
ყველგან ისმოდა აძახილი მთელი ხალხისა.

ამ გაუ-კაცო სიტყვას მუომარი ყველა ჭმონებდა,
ყველა აბრძანებს მოჩხილეთით გაუგონებდა.
შური და მტრობა, წყენა ყველა განქარდა ამ დროს
და ხელს აწვდიდნეს ერთმანეთსა ვით ძმისა და სწორს.

ნეტარი არის იგი კაცი, რომელიც ამ დროს
ხალხის ღელვისა და ხალხისა თავ-გამოდების
ხალხში მოჭყვებს და ხალხთანა იღვწის და მსნეობს,
ხალხის ღელვითა გული უცემს და მტერსა ებრძვის!

ნეტარი არის! მაშინ მკვლარი გულისც ცოცხლდება;
მაშინ მსდღის გულიც მოძრაობს და ჭეულავს, მხსნელებს...
ნეტარი არის, ვინც რომ მაშინ ხალხთან მოკვდება,
ვინც ხალხის ღულის გამტატყალსა ტაღლას მოჭყეებს!

მაშინ თვით ხალხი ჰსცოცხლობს და ჰგვრძნობს თავში ძაღსსა;
ჰგვრძნობს რომ არ ვარგა, დარჩეს კაცა სხვის ამარასა!
მაშინ ისა ჰგვრძნობს, რომ სუეველა ისა ყოფილა,
რომ იმის გარე ყველა ცრუა და მოგონილა...

ღიას! აღეღვდა ხალხთა გრება მტრის საბრძოლველად!
ხალხთა ბელადნი, თაოსნები აწეობდნენ დასებს:
ზოგსა ჰგვანინდნენ სურსათის და სავსების საკრეიფლად
და ზოგ ადგილეს სიმაგრისთვის ჰგვანინდნენ კაცებს...

მაგრამა შაჰსაც არ ეძინა! ის ისწრაფოდა
დაუჭერელი ადგილები ჩაეგდო ხელსა,
რომ იქ ქართველებს არ დაეწყოთ იმისი მტრობა
და ვისმე სიტყვით არ დაეწყოთ აშლა გლეხებსა.

ზღვის ტაღლასავით, — როდესაც ზღვა გარღვევს კიდეს, —
ახასის ჯარი საქართველოს ყოველსა კუთსეს
შეუეწებულად მოდიოდა და აწეობდა
და ყველა იმის ზღვა მუკვლში იღუპებოდა.

ქართველთ თავადნი, დიდკაცები, სასეფ-განთქმულნი,
ახასას ჯართა, ვით იუდა, წინ მოუძღოდნენ,
იგინი, თითქო ქართველებსედ იყენენ შეთქმულნი,
ახასთან ერთად შეუწეველად ქართველთ ჭეულეტადნენ.

მიღუთის ხალხი ქვევითი და დატვირთულები,
მთლათ ედებოდა საქართველოს ყოველს არესა;
ფეს-შიშველანი და მთლათ კანჭებ ჩასკვიწილები,
ემურებოდნენ გასახიზნად მთასა და ტყესა.

უსუსურთ ბავშვთა გულში მაგრა ჩაბრჭობილები,
სასე და კანკებ ეკლისაგან დაკაწრულები,
ქვისა და კვდისგან სულ მთლათ ფეხებ დახეთქილები
სიმწარისაგან ძუძუ და მკერდ დაგასწულები,

სიმძილისა და ბეჭი გზისგან მოწვეულები,
სიცივისაგან და ავდრისაგან დაუინულები,
ძუძუთა ბავშვთა ცრემლებისგან გულ მოკლულები,
ძუძუ გამშრალნი, თვალები სიკვდილ დასატულები, —

ველარ იტანდნენ დედა-კაცნი სამხელა გზასა —
გარე ჭკარი მთლათ მოეცა მათსა მოთქმასა: —
გულის ქაქანით მოქანცულნი გზა-გზა ცვიოდნენ
და მალაღს ღმერთსა თავის სიკვდილს ევედრებოდნენ.

გვერდზედ სისწრაფით მიდიოდნენ სხვა დაქანცულნი,
შესტკეპდნენ ანათ, სტიროდნენ და ვერა ჭკეულოდნენ.
«მოვიდა მტერი!» შესძახებდნენ განჭარებულნი,
და სისწრაფითა ტუისა გზასა ეშურებოდნენ...

ვით ვეავ-გორანი აიშლება ლეშისა სუნზედ. —
ახრებულს და უზატრონო ქართველსა ხალხზედ
მთლათ აიშალა ჭკარი, ლეკი და ბელაქანი,
ანწუხი, დიდო, ქისტო ოსი და წუნკაჯანი:

გაგტეულსა და გამბთხვალს ხალხსა თავს ეცემოდნენ,
უკანასკნელსა სარჩო-სამეოფს სელში სტაცებდნენ;
ზოგსა იჭერდნენ, აწამებდნენ, იქვე ჭხოცავდნენ,
და ვისაც თავის ღსნა შეეძლო — ტყვეთ იტაცებდნენ...

მთლათ გარეშემო იდგა გლოვა და ცოდვის ლუდი,
მთლათ ქართლ-კახეთი იყო გმინვით გარე მოცულნი.
სისხლისა ღვარი ნაკადულებრ ვეკლავან დიოდა
და ტეცხლის ალი ცათაზღვისა ცი დიოდა.

ამ განწირულს დროს, დროს სასაჩუქრს მოსაგონებლათ,
ქართველთ ვაჟ-კაცთა გული ჭბეღვდა სისხლთა საღვრელათ:
კბილთა ღრჭენით და ხელთა ნტერეკით დროს მოელოდნენ,
და სიმწარისგან ცხარე წრქედებს ძლივს იმაგრებდნენ.

და აქ გაისმა დამახილი, იელვა ხმაღმა!
და ამ ვაჟ-კაცთა უწყო ღელვა გულმა მრისხანმა:
ამ დამახილმა სუფევლანი იკეს დაყენა,
თავგანწირვითა სალხმა იწყო საომრად დენა!

XIX

სამთავისს იქით, რომელს ჭქვიან საბაჟოს პირი,
ბერო დვალძე და იმასთან თორმეტი გმირი,
ხალხისაგანა მოთავეთა ამოწმეული

ქართველთ ჯარებით, იყო ტუის პირს გამაგრებული.

იმათა ჭქონდათ შეტაკება წინ წამოსულისა
მოწინავე და აღლო ამღებ სპარსელებთანა.

სიხარულითა ქართველობას უცემდათ გულსა:
ძლივას ეღირსათ შეტაკება მტრის ჯარებთანა.

ვითა დაჭრილი ვეფხვი—მტერსა გადაერიგნენ,
უთოფურათვე მაშინათვე ივრეს ხმაღს სელი.

შაჭის ჯარები თხის ჯოგოვით მათ წინ გარბოდნენ
და გულ-ხეთქებით გაიბნინეს ოკამის ველი...

მოწმენდილია და კაშკაშებს ცა მშვენიერად,
სუსხი გაუშვა მყინვარის მთამ, მოსიღმა თოვლით;
წრიატ ვარსკვლავთა კაშკაშება ცაზედ გაჭქონდათ
და მთის წვერებს და გაშლილ ველებს მოვარე დაჭნათით.

ეგსნათ ცეცხლები ალაგ-ალაგ ქართველ ჯარებსა,
ჯგუფ-ჯგუფათ უსდნენ აღვნიებულსა ცეცხლის ალებსა,
მსიარულათა უმარჯვედნენ ცეცხლს ნაყოფლებსა
და ნებიერად ცეცხლზედ სწავდნენ მცვერის მწკადებსა.

ზოგნი, ომს მეოთხნი, მოლაღუენი და მოქანცულენი,
იყვნენ მხარ-თემოს მწკანე მდელოს წამოწოლიენი; —
ზოგს თავი ედო საგზლით სავსე მაგარს გუდაზედ.
და ზოგი თვალსა ატყუებდა ცარიელს მკლავზედ,
და სიბრთხილითა მიაძლეოდნენ თვალს ოდნავ ძილსა,
რომ ჰიწველ ჯარის დამსილზედ მხათ ყოფილიყვნენ;
ხელთ მხათ ეჭირათ, არ უშვებდნენ თოფსა და შვილდსა,
ერთგულს ხანჯალსა და ერთგულს ხმალს წელს არ იდსნიდნენ.

ალაგ-ალაგაც ისდნენ ერთათ ტოლი ბიჭები
და თვის ბიჭობას ერთმანეთსა გულთ შეჭკვედნენ,
მოიქადოდნენ, ვით იფერინეს იმათ თათრები
და გულ-ხეთქებით იმათ წინა ვითა გარბოდნენ.

ლაზღანდრობდნენ, ოხუნჯობდნენ და იცინოდნენ:
მტრის შეშინება იმათ გულში აღძრავდა ღზინსა;
ურმა ოხუნჯები შეშინებულთ თათართ აღწევდნენ
და სსსაცილოდ წარუდგენდნენ მათს მწარე შიშსა.

აკერ მომზადდა მათ ვასმამიც, რაც მოეცა ღმერთს,
დასდნენ ცეცხლს-პიჩს და მძინარნიც ზესე წარმოდგენს.
მსიარულათა გარს მოუსდნენ თვის მცირე ტრაპეზს
და გულთანათ, ქართველურათ სიმღერას მოჭყენენ

მათ, გამარჯვებულთ, გამარჯვება სულ თვალ-წინ უდგათ;
გამარჯვებულნი სრული გულთ მსიარულობდნენ;
თვის გამარჯვებას იმღეროდნენ მდეგ და გმირულად,
ამაყი ხმითა მხნე სიმღერას გაიძახოდნენ.

„გერ მსიარულთ, ნაკახშეკთა, შეჭკრეს ფერხული, —
გარე გუგუნა ფერხულისა გრგვინვით ისმოდს;
იმათი მხსნე ხმა ვაჟ-კატური და მსიარულა
გრინაღით ყრუ მთას და ყრუ ტყეისა მოედემოდს.

ზაზა ციციშვილს გვერდს ახლდა
სამასი ბიჭი რხეული,
სვიმონ მეფესთან ღმუბში
გაწვრთილი, კმირად გტეული.
თითო გულის წილ ორ-ორი
იმათ უტემდათ გულები,
შედავები ებათ უველასა
ფოლადი განწვრთულები.
ქესძახა იმათ ზაზამა:
„ჩემთან გიწვრთიათ სმალები:
შეჭხედეთ თათართ ურდოსა, —
ვერ გადასწვდება თვალები:
გვეყოფა სამეფოსათა
მათი ხორცი და ძვალები!
უნდა გაგაზოთ იმათი
დაუთვალაგი ჯარები,
დაკიდნეთ ფაშებს მესიგით,
დავაურკვინოთ თავები!“
იუჯა ვაჟკატთ ხმალებმა,
მარტო კვხესა-და ისმოდს
დაკაფილთ თათართ. ჯარისა,
და რუებრ სისხლი იღვროდა!
მანამდის მეფე სამჯერა

მისცემს ბრძანებას ჯარებსა,
ზაზა დაუყრის მეივესა
ფეკრსთა წინ ფაშათ თავებსა
ანიკა თათარხნის ურდო,
მალე ადრიეს ზურგები,
თოფ-ზარბაზანი დაჭყარეს
და გადაჭყარეს გუდები!
ასრე გაკმუსრეთ ურჯულა,
არ დასხა ამის წამლები:
დღესაც კითხულაჲს ხონთქარი—
„რა იქნა ჩემი ჯარები?!“

გათავდა ფეკრი, და მოქანტულთ ძილს მისცეს თავი-
მაგრამ ძილშიაც ხამუშ-ხამუშ გამოისმოადნენ
ხმანი ყიყინის, მტრის შემრისხი და შემზარავი. —
თვითონ ძილშიაც მტერს, მოსისხარს, ეკვეთებოდნენ.

გამარჯვებულნი მოთავენი არ იძინებდნენ:
ერთმანეთს ძმურსა, ვაჟ-გაცურსა სიტყვას ეტყობდნენ.
ხვალ დილისათვის ეს გმირები ეპირებოდნენ.
რომ უეცრათა შედგარივით მტერს დასცემოდნენ.

ზოგი ერთ ჯარებს სხვა ვიწროების ესტუმრებოდნენ,
რომ აქ შეეკრათ ადგილები და შეევერხნათ
მტრნი, რომელნიც ყოლასადა წინ მოდიოდნენ, —
რომ ხალხისათვის თავის მოყრის მით დრო მოეცათ.

ამათ ჯარებსა ყოველ-მხრიდგან ემატებოდა
ქართველი ჯარი, მტრის შეკვდომის დასატრეხად,
ბერო აწყობდა, განაგებდა და ამხნეებდა,
თორმეტი გმირთაგან მაგრამ მხარ და ჰირ-მოცემული.

ყოველ კუთხიდან მოსდიოდათ იმათ აზვავი,
რამ ქართველობა იშლება და შოდის საშველად,
რამ დამარცხებამ უეცარმა მტერს დასცა ზარი
და წინანდებრივ ველარ იძულის ის კანნიერად.

ბერო დვალძე და იმასთან თორმეტი გმირი,
შუდგროძელად მხეობდნენ და ჭქონდათ თათბირი.
მათ გადასწევიტეს სამათ ჯარი გაენაწილათ
და მტერს სამ ჰირად თავს დასსმოდნენ და აერიათ.

აწეობდნენ საქმეს და მათთანა მხეობდა ჯარი.
გამარჯვებამა ერთი ორათ უმატა ძალი.

მათ ერთი ორათ მოუმატეს თვის მხეობასა;
მოუთმენელათ თოფს ჭეუერავდნენ და ლესდნენ ხმალსა.

თვის გარეშემო გაბრთსილებით ყოველს გზის პირსა
უარაულები დააყენეს დარაჯად მტრისა;
ზოგი გაგზავნეს მტრის ჯარებთან სათვალუროლათ,
ზოგიც მზუკრავად მტრის ჯარეში საიდუმლოთა.

«ერთი-ორი დღე გამაგრება, მაგრათ მოგვადეთ მტერს,
და მასუგანა ჩვენ საკმაო ჯარს შემოვიკრებთ!

ერთი-ღალ კიდევ გამარჯვება, და მთელს ქართლ-კახეთს,
ამ გამარჯვებით ერთიანათ იქნეს დაკავებთ!»

ჭთიქრობდა ასე დვალძე და მასთან თორმეტი
მისავით გმირნი, გამბედავნი და მსნე ქართველნი.

ჭთიქრობდნენ, და აქ მათ მოესმათ ხმა უეცარი:
აკერ მიდისო თავადებს ქართველი ჯარი!

მათ მოუძღვისო ანდუყაფარ ამილახვარი
და თვით იასე, მტრის წინაშე გაუტეხარი!

რამ ამ თავადებს თან ახლავსო დიდ-ძალი ჯარი!
«მტრის შესამუსრად მზუკდ სრულად იჭვი არ არი!»

ასე გაჭიჭიქრეს დვალიძემ და მისი ამხანაგთა.
გათქმული არის ვაჟკაცობა ამ ორთ თავადთა.
ქვეყნისათვის მათ უთუოთ შესტევიდათ გული,
და ჩვენ საშველად წამოვიდნენ ორნივე ლომ-გული!“

განხარებული დვალიძე და იმისი ჯარნი
თვის ბუღაღებით მიეგებნენ, ვით მეგობარნი:
მათ შორიდანვე შედღუხებით სალამი მისცეს
და ალტაცებით მთლათ ვველამა ერთბაშე შესძახეს:

გაუმარჯოსო ანდუეაფარს და იასეს!
და გაუმარჯოს მათგან შეერიღს ჯარსა ქართველს!
ახლა გი ვაი ჩვენს წინ დამდგომს და ჩვენსა მტერს!!
და სალამის წილ მოისმენენ ხმას საზარელსა:

— ხმალი მაგათა! მაგ ქვეყნის მტერთ და სისხლის მსმელთა!
მუსრი მაგათა, მუხანათთ და ეეენის მტერთა!! —
იელვა ხმაღმა და გავარდა თოფი ძმის მკვლელი,
და დაეცა სისხლის მსმელად ქართველს ქართველი!

და პირველნივე გახდნენ მსხვერპლი ამ ღალატისა
ხალხის გმირები — დვალიძე და ამხანაგები:
ვიდრემ ისინი მოვიდოდნენ გონსა და ფიქრსა,
გახდნენ უცრად დაკაფილ და დახურეტილები.

მუხანათურათ დახოცილთა სალხთა გმირებსა,
თავადთა ჯარი შეუწყალად მკვდართაც კი სჩეხდნენ.
მერე შეუხტნენ ხმაღ შიშველნი სხვა მეომრებსა,
თვალთა ბრიალით და კბილთ ღრჭენით ახლა მათ ჭეყეცდნენ.

მონიშნე მტრის წინ ქართველები ქართველთ ჭეყეცდნენ!...
დვალიძის ჯარნი დაჯერებას ვერა ჭბედავდნენ,
რომ მათ, ქვეყნისთვის თავ-განწირულთ, გაიმეტებდნენ
ქართველებივე და სისისხლოთ მათ შეჭბედავდნენ.

შეჭკრთენ და ცვიფრად ერთმანეთის ეკითხებოდნენ.
კარგა სნობამდის საომარად ხელს არ იღებდნენ.

მაგრამ რა ნახეს მოთაყენი დასოცილები,
ახლა მათხედაც ასრე მრისხნად მისეულები,

რა დარწმუნდნენ, რომ არ ჭსოვადნენ აღარავისა,
ერთხანითა ყველას ულუტდნენ მცირეს და დიდსა,
მაშინ იმათაც სამესისხლოთ ხმაღს იგრეს სელი,
და ივინიცა უნებურად გასდნენ ძმის მკვლელი!

მაგრამ ამაოდ ამოიღეს თავის ხმალები!

მანამ, შემგროთაღნი მოვიდოდნენ გონს ეს ჯარები,
მანამ მათგანნი ნასეკარზედ მიტნიც კი გასწყდნენ;
და თვის სიმხნევეს ამართა თავსა სწირავდნენ!...

შემუსრეს ჯარი, მტრის საომრად შეკრებილები.
ვინც ვერ გასწრო, იყენს სრულად დაკაფილები...
აქ ანდრუაფარ და იასე გაუდგნენ გზასა
და ქართველთ გმირთა თავებითა იახლნენ შაჰსა.

უბრძანეს თამარ წაკევანათ საერისთოში
და გადაეყვანათ ჰატიმაჰათ უამურის მთებში.
აქ დაუნიშნეს მას ადგილი საცხოვრებელი,
მანამ... არ მოსწეს იმისიცა სადსენებელი...

მეორე დღესა ეყენისა ჯარებმა განვლეს
იგი ადგილი, სადაც გუშინ მათ მარცხა ჭხანეს:
აქ მოელოდნენ ქართველების ძრიელს რაზმებსა,
და რას ჭხედავენ? — გამუსვრილსა ქართველთ ჯარებსა!...

უზატრონოთა აქ ეყარნენ ქართველთ გმირები,
მათს ლეშს ჭლეთავდნენ მხეცები და ცყის ნადირები!...
ქართველთა მკვდრებსა, ქართველთგანვე დასოცილებსა
სპარსი ჭხატრონობს და გაუთხრის სამარეებსა!...

XX

ყამურის თავში ხრიოკიანს კლდეისა და მთასა,
სად შესაზარად გრგვინავს და ჭქრის მრისხანე ქარი,
სადაც მზის შუქი იშვიეთად ამოჭყოფოს თავსა,
სადაც უაშვიოთ შაჰათა სდგას სქელი ბურჯანი,

იმ მთის კალთებში, სადაც თოვლი სდევს უძრავათა
უკუნიდგანვე, და ზედ ხაკსნი მოჭკიდეზიან,
სად შფოთვით წულები გადმოქუჩხან მრისხანედ მთათა
და მთის ბორცვებზედ გველებივით იხლანებნიან,

სად საზარელნი თოვლთა ზვანნი შესავადებიან
და ხეობებში გრიალ-გრგვინვით ხაქანდუზიან,
სად ქურციკთა და ჯიხვთა ჯოგი სტის და ნავარდობს,
სადაც არწივი მთის წვეროთა ამაყთა დაჭქროლს, —

არის ერთი ტბა — ყამურის ტბას შას ეძახიან.
პიტაღს სალს კლდეზედ ტბა იგი არს დაუტბებუდი,
იმგრგვლივ სალი და პიტალი კლდე იმას არტყიანს,
და ნაპირები აქვს სრიოკი და სემართული,

კუზჩივით შავი უაში ადგას ამ უდაბურს ტბას,
ნიადაგ ნისლი ახკეკია, და ქარიშხალი

მუდამ ალულებს და აქუხებს იმის წმინდა წყალს
და მზისა შუქსა ძვირად ჭხედავს ეს წმინდა წყალი.

ველური არის აქ გარეშე ეველა ადგილი:
ძვირად მოხვდება ამ არეთა კაცნი სულ-დვამული:
ნადირთ სადგურად ეს ადგილი არის გამხდარი
და ძვირათაცა თუ გაივლის აქ სადმე მგზავრი.

ანაწმინდათა საბუღაწოდ ხალხი უწოდებს,
და ხალხში არის ანდაზა და თქმა ძველებური,
რომ თუ აქ კაცი ცხოვრებას ან გაუღას ისუჩვეებს
მასინ ღრუბელით შეჭმოსავს მთას და ტბას მაცდური,

ასტეხს საშინელს ქარიშხალს და ტუხვრა-სეტუვასა,
სუეველა მგზავრს კაცს გზას დაუბნევს, თვალს დაუბნელებს,
გზა დაბნეულთა მთიდგან ტბაში ჩაჭყრის ყველასა
და ტბის ღურღუმში საუკუნოდ ბოლოს მოუღებს.

ამ ადგილებში, ზედ ტბის შირას, შიტალსა კლდეზე,
თოვლის მთის ძირას, სადაც ძვირად თუ ანათებს მზე,
სდგას ერთი ცისე, ცხის გვერდით არის ტაძარი
განდგილთ ბერთა და მინანულთ თავ-შესაიკარი.

ამ ცისეშია ერისთავნი იმ ტყვეთ აწუვდევდნენ,
გისგან სასყიდელს თავის ღსნისას ჩასმე ელოდნენ.

ამა ცხისა საკანსა და ბნელს ორბიებსა

ეუარნენ ტყვენი, მოკლებულნი მზის სინათლესა.

ეუარნენ ტყვენი, მოლოდინში, რომ მათნი თვისნი
იმათ როდისმე ამ ტყვეობით გამოიღსნათ,
ეუარნენ მინამ ფეხებ და ხელ ხუნღებ გაყრილნი,
და ღმერთსა მადლს თავის სიკვდილს ეკედრებიან.

«ცოცხალთ აკლდამი» ცისე იგი სდგას დღესც მაგრათა,
სდგას შეუმღელად მრისხანე და გაბტანი უამთა;
მისი ზღუდენი მგზავრს დასცემენ შიშისა საკსა
და გულთ შემმუსრად აგონებენ მას წასრულს უამსა!

მშიერ-მწუერვალნი აქ ეუარნენ შეკრული ტყვენი,
საუკუნებად მათ დღეები ეჭიმებოდნენ,
ღია ჭაერი და სამშობლოს მდელი და ველნი
მათ მოუთმენელ სანატრელად გადაჭტკოდნენ.

სიზმრივ თუ ცხადლივ თვის სამშობლო აგონდებოდათ,
და ეს ოცნებათ და გულის სენათ შემოჭსეოდათ;

ზოგნი როტავდენ შეშლილივით ღია ჭკაკსა:

იქ მზეს ჭხედავდენ, სად ემწყდებიენ უგუნო ბნელსა:

ამ ცისიღვანა მოისმოდა ღრჭიალი გბილთა;
ღანძვლა და წევვლა, გამოთხოვნა თავის მტარკვალთა
სამესისხლოთა და საკვდავად მუდამ ისმოდა,
მაგრამ სუეველა ერთ ციხეში იკარებოდა.

აი ამ ციხეს მოიყვანეს თამარ ღაზნელი
და ჩანაწყვდიეს ჯურღმულაში უგუნო ბნელსა,
სადაც ძლივს ბუტუტით ჩადიოდა დღისა ნათელი
და სად ერთრიგათ ატარებდა ღამეს და დღესა.

ნორჩი თამარი იყო ასრე გამონწყვდეული,
საჭმელს კარიღვან აწოდებდენ მცველი ხათუნნი,
ხმის გამცემსაც კი იგი იყო მთლათ მოკლებული,
სუფღემულთა ნახვას მისნი თვალნი გასდენ ნატრულნი.

თუ სადმე ბზუილს ბუზისასა ის უურს მოჭკრავდა,
ან სადმე ჯურღმულთ თხუნველთ ფათურს გაიგონებდა,
მათშიც კი ისი რაღასაცა თვისსა ჭხედავდა,
და მათს ნახვას და ასლო ყოფნას მოინატრებდა.

იყო ამგვარად უჭაროს, უგუნო ბნელსა;
შემკრთალი გული მისი ჭკენესდა და კალალებდა;
დღე და ღამ იჯდა უიმედო და ჭღვრიდა ცრემლსა,
ღამეს და დღესა ერთმანეთში კვლავ არჩევდა.

თითქო სიზმარში, იყო თამარ შტურ დაცემული;
კითა სიზმარში თვალთ წინ უღვა მას წამებული
ძირში მოჭრილი და მოსვრილი სისხლში სულ მთლათა
თავები: მშობლის, თვის-ტომისა და მეგობართა;

უდგა მას თვალ-წინ დასუქებული მათი თვალები,
შეკრული კრიჭა გმირთ ბიძაშვილთ თაყთა გამქრალთა,
თითქო მუქარას ითხოვენო იგი თავები
და საომარად ითხოვენო თვისთა მტარკვალთა.

უდგა მას თვალ-წინ ანდუყაფრის ცოლი თვალები,
სულთ დაბლუფული მშვენიერი დედის კაკები.
მხეტერი სმობა შესამუსრად დახსულთ გვარისა,
ელვა ხმალისა და მოკვეთა დედის თავისა!

უდგა მას თვალ-წინ ჯოჯოხეთის ძეგრა — ხადილი
თავის სამშობლოს შემუსვრილსა უძღუნს გვამსედა,
უდგა მას თვალ წინ სისხლი, სისხლი, სისხლი და სისხლი!
და თვით ცრემლის წილ მოსდინდა სისხლი თვალსედა...

უდგა მას თვალ წინ გმირი ბერო სიკვდილის დროსა,
როდესაც იგი სიხარულით სულ-გაშფრთობილი
წინ მიეგება ანდუყაფრს ოკმის მინდროსა,
და ანდუყაფარ მას შეჭმართა მკვლეელი მახვილი!

უდგა მას თვალ წინ სხვა გმირები ქართველებისა,
როს მუხანათნი მათ ასობდნენ გულში მახვილსა!
სუეველა ესე სიზმარით ეჩვენებოდა
და ნატრობდა რომ ნამდვილ სიზმრად გადაჭტოვდა...

ამა ზღვა სისხლში, ვით უკუნს ბნელს მნათი ვარსკვლავი,
მტველ ანტელოსათ ესახლდა ყრმა ახოვანი.

ყურებში უდგა მის მრისხანე ხმა შემწარავი,
და მის რისხვასედ ზარ დასხმულნი გატანი მისისხარნი.

უდგა მას თვალ-წინ შებრალება ამ ნორჩი ყრმისა,
გულის შეტვიზა და ჰატვი, ვით ღვიძლი დისა.
ღვთისგან მოკვლენილ თავის მღსნელად ეჩვენებოდა
და თითქო შეელას აკერ კიდევ მისგან ელდა.

იყო ამ გვარად პატიმრად და დაწვედეთუ ტყვეთა,
ეს ხანი იმას საუკუნეთ ეჭიმებოდა:

იმან დაჭკარვა ანგარიში პატიმართ დღეთა;

და ეს ღრთ კრული ერთ დიდ ღამეთ ეხვეებოდა.

თავის ნუგეშად და სასოხსა აღსადგენელად
თამარ ღოცვებში ცხარე ცრემლით დაიდგრებოდა,
თითქმის მთელი დღე, მუხამოდრეკით, აუღვამელად
სასო-მღვთის მშობელს დავიწყებს ეკიდრებოდა...

აქ შეიცვალა თამარისა ბედი უცბათა:

ის საკანდიღან ამოუშვეს დიდს ცნისს კომპოში,

ერთი ოთასი მისცეს სუბრთა იქ სადგურსათა.

და სიარულის ნება მისცეს ეკლესიაში,

მიეცათ ნება ხათუნებსა მის გართობისა,

მიეცა ნება ტბის პირებზედ სეირნობისა;

სასმელ-საჭმელიც უკეთესი აწ გარჩინეს

და ხათუნებიც უფრო ზრდილნი მას მიუჩინეს.

მაგრამ რათ უნდა თამარს ესე თავისუფლება?

მას დაუშრეტლად ნასული დღე სიცოცხლეს უწეფავს;

იმას სიცოცხლე და ცოცხალნიც გი ეზიზღება,

მხოლოდ იგონებს ქვეყანაზედ ტუბილად თვის მსხველს ყრმას.

ამ უცნაურთა და საზიზღართ დღეთა მნახველსა,

სუუველა კაცი მას მიაჩნდა აფთრათ და ძვლათა;

ტანჯვათ, წამებათ ის ჭკაცხავდა თვის სიცოცხლესა,

და სიცოცხლესთან არიგებდა ის ყრმა მხოლოთა.

თვით არ იცოდა, მას იგი ყრმა გუფს რად ემჩნია!

რა მოსცა მან ყრმამ მით, რამ იგი გადაარჩინა?—

თამარს სიკვდილი სიცოცხლესა ბუკრით ერჩია —

მაშ მის ყრმის ღსოვნა გუფსა ტუბილად რამ შეარჩინა?

რათ ეშლებოდნენ მას გრძნობანი, ტუბილად მღელვებნი,
როდესაც თვის მხსნელს, მშვენიერს ურმას წარმოიდგენდა?
იმის თვალუბი ცოცხალნი და ცოცხლის მიფრქვევებნი
მას ასე ხშირად თვალთა წინ რათ ესახებოდა?

ამას თამარი ვერ უღსნიდა თვითთ თავის-თავსა.
თვითონც უკვირდა, რამ იმა დღეთ გამოვლილს მასა
კიდევ უნდოდა რამ ეცოცხლა. რათა? რისთვის?...
იმას უნდოდა ერთიც ნახვა იმ გმირი ურმისა.

ერთიც-ღა კიდევ იმის ნახვა, მისი ხმის სმენა,
ერთიც-ღა კიდევ მასთან ძმურად ახლას დარჩენა!
შემდგომ სიკვდილსა სიხარულით მისცემდა თავსა
და სიხარულით მიჭმარტავდა თავის გამწუვარს გვარსა.

ეკლენებოდა თამარს ის ურმა ხშირად სიზმრათა
ხან ანგულაზათ, ხან მთარველად და დამღსნელათა;
უოკელს სასარელს გაჭირვებულს და ცუდს სიზმარში
თავის მჟარველს და მღსნელს ჭხედავდა თამარ ამ ურმამი.

ამ გვარ თამარსა ის ურმა ისრე ძრეულ აღსოვდა,
ისრე მაგრათა და მკვიდრათა გულს ჩარჩენოდა,
რამ მას ამ გვარი გრძნობა გულში ჯერ არ მოსულოდა.
და მის ურმის ნახვა მას სიცოცხლის მიზნად ჭკცოვდა!...

ბლენის ოჯახი.

ადე, ბიჭო, კარსედ გამო,
შეხედე, რა კარგი დღეა:
ცაზედ მზეა, ქვეუნად ნაში,
ბურქებსა ჰქვავის აა;
მერცხეებიცა ჭიკჭიკითა,
შესე, ბუდეებსა, სხნიან,
შაში სტეენს, შაშია ჰგალობს —
განაფიქვსა შეკხარინ.

ადე, ფეფო, კმარა ძილი,
ადე ჩქარა, შე გომბიო!
ადე, ბატებს უური უბდე,
ადე, ჩაკვიდგი ღიბიო.

გუთნეული კარსედა დუას —
უნდა კხნათ და ვთესეთ ქერი.
სახლ — გუთანს შესრეთ გაჭეე,
ფეფო — დაამზადე ჯერი,
მამა-ჩვენი ბეჯარაზე

ქვიშას აყრის შარა გზებსა,
რომ ფეხი არ დაუსკუდდეს
გამკლეუსა და გამომკლეუსა.
დედა-ჩვენიც კენასშია,

ათსტანს მარგლის ოფლის დგობითა;
ჩვენი მარცხ წახვეული
იქვე უწევს ძველი მჩვრითა

*ყარაზობა
და მათი უფრო*

წუხელი თქვენ დაგეძინათ, —
 დიდ-ხანს ერთი დედის მკვარი,
 ადგა, და, როცა წკებოდა,
 მან ილოცა მაცხოვარი.
 «მაცხოვარო, შენ მიტოცსლე
 ჩემი წვრილი ოთხი შვილი!
 დაისუიი განსაცდლისგან,
 სუეველა დაჭერებუდი:
 მიე შრომას გამარჯვება,
 მოკვიმართე მტერზედ სული!
 შეისმინე ჩემი ლოცვა,
 ამას გთხოვ და ამას ვეღვი!»

ასე ეძახდა სვიმონა
 თავის უმცროს ძმას და დასა.
 თუით ღირ-ჯვარი გადიწერა
 და გაუღვა გუთნის გზასა.
 წავიდა და გუთნის თავზედ
 დასძახის ტებილს „ოროველას“.
 გაუმარჯოს შშრომულ ხალხსა,
 გაუმარჯოს მის მარჯვენას!

ი. დავითაშვილი.

1882 წ. 8 ივნისი.

უფლება და კანონი ძველ საქართველოში.

(გაგრძელება).

რადგანაც შეიძლება ახლაც აღმოსხდნენ ზოგიერთი პირნი, რომელნიც ეჭვს შემოიტანეს და იტყვიან, რომ ვითომც კახტანგის სამართალი სასამართლოებში და ცხოვრებაში სასმარებელი წიგნი არ იყო, იგი არ შეადგენდა მთქმედს სამართლის წიგნს, სასწიროა მოკლედ მანც განუმარტოთ და ვუხვეწოთ შენობგელს — კახტანგის სამართალი ცხოვრებაში სასმარებელი წიგნი იყო, თუ არა. — ჯერ ისევ 1840 წ. ერთმა წევრმა «Совѣта Главнаго Управленія Закавказскаго Края» უ დელეგობიტოვმა წარმოსთქვა აზრი, რომ ვითომ საქართველოში, დაუმოკიდებლობის დროს, კახტანგის სამართალი არც საქაგენოდ გამოცხადებულ იყოფილა და არც სასმარებელი წიგნი სასხელმწიფო სასამართლოებისათვის და კერძო პირებისათვის (Сборникъ матеріаловъ для описанія Тифлисской Губерніи, издаваемый при Канцеляріи Тифлискаго Губернатора, подъ редакціею правителя оной К. Л. Зиссермана, т. I, вып. I, стр. 247). რაზგად დააფუძნა უ. დელეგობიტოვმა თავის უსაფუძვლო აზრი,

*) იხილეთ «იმედია» №№ XI და XII, 1882 წ.

რომელიც მთელი „წიკის“ ახლად შეიქმნა? მან ანატიტარმიე-
 ისტორიული ან იურიდიული მოსაზრება და საფუძველი არ
 მიაყვანა, მან მხოლოდ მთელი სამართლისაგან ამოგლიჯა ერ-
 თი მუსლი, სახელდობრ 205, და მარტოდ-მარტო ამ მუსლისედ
 დაამყარა თავისი შეხედულობა. რას მესურთ მუხლიდგან მხო-
 ლოდ ის სჩანს (აი პირველი სიტყვები სხელებული მუსლისა:
 „ამ შეკრებულის სასამართლოს წიგნისა ასრე იქნებოდეს და ამ
 წესით იხმარდენ: ერთის ჩანთით მდივან-ბეგისაგან დაბეჭ-
 დილი სალაროში ებარებოდეს, როდესაც სასამართლოდ
 დასსდებოდენ... როდესაც სამართალი გარდასწყდებოდეს, წიგნს
 ისრეუ მდივან-ბეგი დაბეჭდევდეს და სალაროში მიანაწებდეს...),
 რომ ვასტანგის სამართალი, მდივან ბეგისაგან დაბეჭდილო სა-
 ლაროში იყო შესახული და მას ხმარობდნენ როდესაც საჭი-
 რება მოითხოვდა. უ. ლუდგობიტოვს გი გამოჭყავს ის უაღბო
 დასკვნა, ვითამ ვასტანგის სამართალი მარტო სახელმწიფო
 დარბაზს ამშვენებდა, მომქმედი სამართალი იყო მხოლოდ მა-
 შინ. როდესაც საქმე გადატანილ იქნებოდა უმაღლეს ინსტანცია-
 ში და მასსადაც იგი სამართალი სამდვილ ხალხსაწურს ხასი-
 ათს მოკლებული იყო. დასალოკებოთი შესწავლა 205 მუსლისა
 სულ სხვა გვარ დასკვნამდინ მიგვიყვანს. განმარტება ამ მუსლი-
 სა მხოლოდ ერთს ამტკიცებს, სახელდობრ იმას, რომ ვასტან-
 გის სამართალი საყოველთაოდ დასაკლებული წიგნი იყო, მით
 და არა სხვა რაიმე წიგნით სულმძვანელობდნენ თვით დიდ
 ინსტანციაშიც. და რომ ჩვენ ახრი უაღრე საფუძველიანია,
 სჩანს ახლად გამოცემული იადგარებიდგან. ბეგრს მაგალითებს
 რომ არ გაუკეთ, ჩვენ ერთს დავასახელებთ. 1772 წ. სარდალ
 დავით ორბელიანმა მიწისშვილების საქმე გარდასწყვიტა. გან-
 ჩენში ჰირ-და-პირ მოსსენებულთა: „ვადის შესახებ ვასტანგის კა-

ნონი ამას-და-ამას ამბობს⁴ (Крест. Грам., ст. 25.) ~~წად~~
 გარებს რომ თავი დაუანებოთ, ჩვენ მარტო იმითიც შეგვიძლია
 დაგარღვიოთ უ. ჯეგობიტოვის აზრი, რომ თეიმურაზ მეფის
 დროს და მისი ბრძანებით (ეს სჩანს ვახტანგის სამარ-
 თლის სელთ-ნაწერიდან, რომელიც ჯარის ბიბლიოთეკის
 Сборникъ матеріаловъ, К. П. Зиссермана, т. I, вып. I, стр.
 249) შეადგინეს ზანდუგი მუსლთა წიგნის ადვილად სახმარე-
 ლად სსსამართლებში.

ჯეგობიტოვი რომ განუტეოთ, თვით ჩვენ მწიგნობარ-
 შიაც ვი შეხვდებით იმ აზრს, ვითომ ზოგიერთნი მუსლნი ვახტან-
 გის სამართლისა შეკადრი ასრნი და სიტყვანი აუხუნ, სსგა
 არაფერი («იყრია» 1881 წ. № 8, გვ. 69 — «რანი ვიყავით
 გუშინ?» — აქ ავტორი დაუერებით ამბობს: „ბეერი გარემოება,
 წინედ ნახეუნი და შემდეგ მოსახსენებელი, გვამჯავს საუთს
 ვიფიქროთ, რომ შეგულობის შესახებ ჯარის დიდი განსვკა-
 ვება ჩვენში გეუთნოდა უმოქმედო კანონებსა, უძღუეს ძველ
 დაწესებულებათა... ცოტა ამ სიტყვების ზემოდ შეზღიდისტს
 მაგალითათ მოჭვავს ინგლისის კანონები. გამოუსადეგარი მაგა-
 ლითია, იმიტომ. რომ ინგლისის კანონები აქ არაფერ შუაშია
 და აი რისათვის: ვახტანგის სამართალი „კოდექსია“, ინგლისე-
 ლებს ვი აქამომდე კოდექსი არ მოუპოვებათ. მთელი მათი სა-
 მართალი დამუარებულია „განახებზე“ და ეს უკანასკნელი შე-
 ადგენენ კანონებს. ეველა იურისტმა იცის, რომ „კოდექსია“
 სსგა და ინგლისელების „განახებები“ კიდევ სსგა. Древнее пра-
 во, Г. С. Мэнъ, стр. 10—11. ბეერი არიან პორტო-
 ენისა, რომელიც იმასაც ამტკიცებენ, რომ ინგლისის არის-
 ტოკრატის განზრახ არ უნდა სამართლის წიგნის, „კოდექსის“
 შედგენა, რადგანაც მღვრიე წყალში თევზს მარჯვედ იჭყესო.

და განა ცოტა არის ამის მაკალითები?) ჩვენ ფრთხილ სჭიროდ მიგვაჩნია «ივერიის» ჰუმანიტისტის აზრის დაწვრივ იმიტომ, რომ ჭეოდალური სასიათი ჩვენი განონებისა ამ წერილში უფრო უმეტესად „შეკვლელობის ჯარიმის დიდს გახსხვაებაზე“ უნდა დაკამყაროთ. ეს განსხვაება საზოგადო იურიდიული მოვლენასა ჭეოდალურ წეს წყობილებისა და ჩვენიმაც მას ამგვარად ვხედავთ. —

თუ უ სვიმონიქმ თავის სიტყვებით მხოლოდ ის უნდა განმარტოს, რომ ვახტანგის დროს შეკვლელობის დიდი ჯარამა ჭეოდალები უმსახებ აღარ იყო მომქმედო იურიდიული ნორმა, ის სრულს ჭეშმარიტებას აღვიარებს და ჩვენც მასთან თანხმა ვართ, თანხმა ვართ იმის გამო, რომ ჩვენ ორთავეს თვით ვახტანგი გვიმოწმება. აჩიან ზოგნი თავადნი და აზნაურნი, ძველთაგან სელმწიფეთაგან სისხლის განახენები აქვსთ; ამის ჩვენ არ დაგვიწიება, ამიტომ რომ აჩიან თავადნი მაშინდელს დიდებაზე ისევ მოუძლეუნი იყვნენ, და აჩიან ზოგნი ჩამომცხრობილ იყვნენ და ზოგნი მდაბალი ამალლებულ იყვნენ... მაგრამ მე ასე მტონია იმ ძველს განახენებზედ სამართალი ძნელი იყოს, ამიტომ რომე მაშინ ქართველი ბატონი დიდი ხელმწიფე ყოფილა, დიდი ალაგი ჭსჭურია და მისს თავადთაგან მამული და მოწმება ბეჭი ჭქონიათ, ამიტომ ის განახენები უბრძანებიათ; ახლა მაშინდელზედ ქართველ ბატონსაგ ბეჭი ავლია ადგილი და მის თავადი მამულზედ დამცრობილა, გაყრილან და მისი სიდიდე თვითანვე დაუჩაგრავთ, იმ განახენით იმას სისხლი როგორ აულებს და ან მიტყმას როგორ შეიძლებს ვინმე; რაც ახალი სისხლები გაგვიჩენია, ვეცობ, ესეც კმარ იყოს...“ (ვახტანგის სამართალი, მუხ. 23. — ამ მუხლს, ჩვენის აზრით, სრულებით არ ეწინააღმდეგება ოც-და-მეთერთმე-

ტე მუხლი, რამელშიც სწერია: „ეს სისხლის განახლები რაც დაგვიწერია ძველად დაღებულა დაგვიწერია, თორემ სხვისა არა დაგვიერთავს რა“. 34 მუხ. ვახ. სამართ. ხსენებული მუხლით ვახტანგი მხოლოდ იმას ამბობს, რომ ძველად, როგორც ეს ჩვენ ვუჩვენებთ მეთისველს ზირველ წერილში, საქართველოს ტყე-რდაღებს სახლის საკუთარი განახლები ჭქონდათ და თვით სისხლის დენა მხინებისა მათისაკერა დამუარებულ იყო ჩვეულებრივ უივლებასედ). ვახტანგმა სისხლის ძველა განახლები მოსპო და მოსპო იმიტომ, რომ ამას ითხოვდა თვით ცხოვრება, ეკონომიური მდგომარეობა მაშინდელი საქართველოსი და სხ. იმის სიტუაციიდან ცხადათ სხანს—თუ რა ნაირად იკლო მის დროს ტყედაღების ეკონომიურ კეთილდღეობამ. აი ამიტომ რაც შესაძლო იყო წინად, ის უნდა მოსპობილიყო ვახტანგის დროს. დიდი ვარაზა უწინდელა დროისა მკვდარ ასოდ დარჩებოდა, თუნდაც სამართლის წიგნში მოქცეულიყო და რადგანაც ვახტანგი სწერდა ცოცხალს, მომემდეს წიგნს, აბა რა საჭირო იყო მკვდარი ასოებით მისი აჭრელება. ამ გვარ მკვდარ ასოებს, როგორც უკვე გამოვსთქვით, ძველი განახლები შეადგენდნენ. აი ნიშნით რი ამ განახლებთაგანი: დასავლეთ საქართველოში 1477 წ. მეფე დავითმა აწინაურ მადრამეს უბოძა იადგარი და ამ იადგარის „განახლის“ ძალით, ვინც მადრამის ოჯახის კაცს ან ჭალს მოჭკვავდა, ვარაზა უნდა გადაეხადა 400,000 (ოთხასი ათასი ძველი კირმანკული*); გარდა ამისა, ცალკე, შეწუსე-

*) ძველი კირმანკული აწინდელი უზალთუნის ფასისა იყო. ასე ამბობს დ. პ. ფურცელაძე, თუმცა არაავითარიმე საბუთი არ მოჭყავს. ვახტანგი, რომელიც იხსენიებს „შაურს“, „უზალთუნს“, „აბაზს“, „ასლანს“, „მისხალს“, „ფლურს“, „ხუთ-აბაზს“, „თუმანს“, „გიორგაულს“, არ ამბობს თუ რა ფასისა იყო კირმანკული (მუხ. 15.)

ბისათვის იმავე დამსახურეს უნდა გარდაეხადნა 20,000 კირმანე-
 ული, ბატონი მეფემ 1478 წ. განუხლას გაორგი და მხარე-
 ბელა ვადადამეებს სიგელი და ჯარაჲს დაუნიშნა 420,000 (ოთხას-
 ოცი ზრასი) ძველი კირმანეული და გარდა ამისა 900 (ცხრასი)
 კირმანეული შეწუხებისათვის (Двор. Грамоты, стр. 36, 37,
 38). შემოდ განუმარტაო და აქ მხოლოდ გაკვირით ვიტყვიო,
 რომ ჯარაჲს მარტო იურიდიული ნორმა როდი იყო ხეიბი,
 იგი იყო, თუ შეიძლება ესე ვსთქვათ, ეკონომიური ქონებუ-
 ლა — ჯარაჲს ჰესტავდა, ლიხსუის გარდა, რომელიმე წოდების
 წარმომადგენლის ეკონომიურ კეთილ-დღეობას, დოვლათის,
 სიმდიდრის, რაღებობას ვასტანგის დროს ქოდალების (და
 იქნეს გლეხ-ბატონის, თუ მეტად ხეიბ, სამწუხაროდ, ჯერ ამას მას-
 სადა ხელთ არა ვაქვს) ეკონომიურმა კეთილ-დღეობამ იკლო
 და იი რისათვის ვასტანგმა „რაც ახალი სისხლები გაახინა, ისიც
 ვმარ იყო“

ყოველივე შემოდ მოხსენებული მხოლოდ იმას ამტკიცებს,
 რომ ვასტანგმა ახალი სისხლები გაახინა და გააუქმა ძველი
 „განახლები“ — ანუ მან მკინდრებულად სრულიად არ უარ-
 ჭულ სისხლების დიდი განსხვავებას, განსხვავებულ მანძილს და-
 რისა წესად წოდებულ დიდებულ თაგდის სისხლი ღირდა
 ათას ხუთას და თექვსმეტი თუმანი, ვაჟის-კაცისა კი თორ-
 მეტი თუმანი ვს. სამ. შუხ. შინ. 33) და ეს მიუხედავად იც
 იყო ქოდალურ წეს-წყობილებამ. ძველად იმის სისხლის ჯარ-
 რების დიდი განსხვავება ხეიბ სამართალს იმეთი შეურყევადი
 იურიდიული ნორმა, რომ მის დასარტყევად, ვგონებ, არა-
 რანმე საბოთა არ მოელოებინ.

ვასტანგს რომ სდომნოდა ჯარიმის განსხვავების მოსზობა, მოსზობდა კიდევ, რადგანაც ის აღკენდა კოდექსს და არ არაკებდა ძველ «განაჩქებს», იადგრებს. და რომ ეს ჩვენი აზრი ჭეშმარიტია, აი ამის საბუთიც. პირველად ასა, რომ ვასტანგმა თავის სამართალში მარტო ის იურიდიული ნორმები შეიტანა, რომელნიც ნაშინდელი დროისათვის, ცხოვრებისათვის საჭირონი იყვნენ, რომელთაც თვით ცხოვრების წეს-წყობილება მოითხოვდა და მეორედ—ის სრულიადაც არ შეუღვა ვეცლს ნორმების შეკრებას და მათ შეტანას თავის სამართალში; მან ჯერ ბევრი ისეთი რომ გაუშვა, რაც ცხოვრებაში მაშინაც მოიხატებოდა: მომქმედ იურიდიულ ნორმად, თორემ ისეთს რას შეიტანდა სამართალში, რაც «ეკუთვნოდა უმარქმედა კანონებსა, უძღურს ძველ დაწესებულებათა». სწორედ, ვასტანგმა ბევრ მომქმედ იურიდიულ ნორმებს ეურადღება არ მიაქცია. ამისათვის, ჩვენდა სამწუხაროდ, იმას სამართლის წიგნს შეტად აშკარად ეტყობა ნაკლა, ნაკლი ფრად საგრძობელი იურიდიული მეცნიერებისათვის, რომელიც, კგონებ, ოდესმე უნდა დაარსდეს ჩვენ სამშობლოში, რადგანაც ეს ჩვენი ზატარა სამშობლო შესანიშნავია, სხვათა-შორის, თავის კანონებით... თვით ვასტანგი არ მალავს, რომ იმან ბევრი რომ დააკლო თავის სამართალს («კაცის შუდლი და სიკვდილი თუ რასაც იყრის მიზეზი ბეგრის არის, თუ სულ დაგვეწერა, ვეღარას თავს გაუვიდოდით და არც იქნებოდა...» მუხ. 116 და კიდევ: «მრავალ ფერის არის (ქურდობა), ყველას ცალკე დაწერა არ იქნებოდა და გრძლად მოვიდოდა», მუხ. 150 და სხ.). თავის წინასიტყვაობაში ის ძველებური ქართველის გულ-წიფელაობით ჰმობობს: «მე ეს წიგნი ასრე არ დამწერია, არც ვისემებ, რომ არა აკლდეს რა: ბევრი ისეთი საჩივრები არის და მოვა, რომე

ზოგი ვერ მოვიგონეთ და არც მისწვდების კაცის გონება“.
(იხ. წინა სიტყვაობა ვახტანგის სამართლისა.)

შემდეგ ამ კერძო მოსაზრებისა ჩვენ დედა-კითხვას უნდა მივმართოთ და დაბოლოებით დაკასკვნათ — თუ რა ვრცელი მომქმედობითი ძალა ჰქონდა ვახტანგის სამართალს. ვახტანგის სამართალი, მთელი თავისი შინაარსით, იყო ცოცხალი სამართალის წიგნი, ყოველ ადგილას სახმარებელი, უკანასკნელი ინსტანციადგან უმღლესამდინ. ამის დასამტკიცებლად ვერც ის საბუთი მოგვეყვას, რომ რუსეთის მთავრობამ, შემდეგ საქართველოში შემოსვლისა, ამ უკანასკნელში ჰპოვა ვახტანგის სამართალი მომქმედ წიგნად. თვით ვახტანგიც თავის წინა-სიტყვაობაში პირ-და-პირ ამბობს, რომ მან ისურვა სამართლის წიგნის შედგენა ცხოვრებაში სახმარებლად. თუ ეს ასეა, მაშ რა არის, გარეგანის მხრით, ვახტანგის სამართალი და რომელი მიზეზების გამო გამოწვეული იქნა მისი შედგენა? — ჩვენის აზრით, ეს სამართლის წიგნი არის ჩვენი კანონების კოდიფიკაცია, ერთად შეკრება. კანონების კოდიფიკაციას მოეთხოვდა საჭიროება და ამ საჭიროებას წინ გაუძღვა მართლაც რომ ნამდვილი მამულის შვილი ვახტანგი. საჭიროება ეს წარმოესდგა იმ საზოგადო მიზეზებიდან, რომელნიც სხვათა ხალხების ცხოვრებაშიაც მოიპოვებინან. სხვაგანაც და ჩვენშიაც ფეოდალებმა ხელთ იგდეს სამართალი და ეს უკანასკნელი თავის მონაპოვლიათ განხადეს. კანონები იმათ იცოდნენ, სამართალი იმათ ეჭიროათ და რაც უნდოდათ, იმას შერებოდნენ. სხვათა შორის, ერთი უმთავრესი მიზეზი კოდექსის შედგენისა ყოფილა ის გარემოება, რომ მალაქ წოდებას კანონების და სამართლის ძალით, შევიწროებაში ჰყოლია დაბალი ხალხი (Древнее право, Г. С. Мэнъ, глава первая, Древние Кодексы). ჩვენის აზრით, ამ მიზეზის

გამო, უფრო უმეტესად, გამოწვეულ იქმნა ჩვენი კანონების კოდიფიკაცია. ქოდალური განწყობილება ჩვენი სამართლისა ნებას აძლევდა ქოდალებს სამართალის სასულით მრავალი უსამართლეობა ხადინათ. თვით სამართალის ცოდნა მონობლიათ შიქმნა; ჩვენშია, როგორც სხვაგან, ამ ცოდნამ კასტიური ხასიათი, მიმართულება მიიღო. მონობლიათ იყვენ, გარდა თვით ქოდალებისა, კასტანგისგან ეგრედ წოდებულნი «ჭკუათა მყოფელნი», «მონუტებულნი კაცნი» (ის. წინა-სიტყვაობა ვან. სამართ.), რომელნიც ძლიერ ხშირად აბრუნდებენ სამართლის სასწორს. ეს კარგად იცოდა კასტანგმა. «იყო ქვეყანა ესე ქართლისა ყოვლითურთ ვეთილითა შემეუღო და შემავებული, ხოლო ცვალებითა დღითა და ვითარებითა ყამთა თვით სიბრძნით და თავის თვილით სჯილენ და განაგებდენ, ვიეთმინე მოყვრობით, ვიეთმინე მეგობრობით, ვიეთმინე მორიდებით, ვიეთმინე ღვთის უზიდველობით და ვიეთმინე მადუბითა ქრთამთათ, ვითარცა ესებათ ეგრეთ სჯილენ» (წინასიტყვაობა ვან. ცანგის სამართლისა); და კიდევ: „ამით უფრო ვიქმენით წიგნისა ამისა მისე, რათა აღარავინ განდრიკოს სასწორსა სამართლისასა ქრთამით; გინა მოყვრობით და ან სხვაფრივ რითმე მიდგომითა» (იქვე). თავის სამართლის წიგნით კასტანგმა ისევე გააკეთა, რაც უფრო უკანასკნელ დროს შესწორულა მაკალითურ სპეჩანსკიმ და თავის ღვაწლით ბოლო მოუღო «ჭკუათა მყოფელთა» მონობლიას, სამართალი და კანონი აღვიარა ხალხის საუთრებათ. —

ჩვენ ესთქვით, რომ სამართლის წიგნის შედგენას მართხოვდა საჭიროება. ამას ზედ უნდა დაუმატოთ კასტანგის აზრი და შესდგომება სამართალსე. ჩვენი წარჩინებული იურისტი, მზგავსად ძველი რომის იურისტებისა, მაღალი აზრისა და შე-

ხედულობისა იყო სამართალზე. კანტანგი როდი ბძინდებოდა უსულო და უგულო «სომეხადელი» ჩვენი ქველი განონებისა, ის როდი იყო მარტო გამოფიტული და გულ-გამსმარი თეორეტიკი, არა — კანტანგს მთელს ბუნებაში უღელავდნენ კეთილ-შობილურნი გრძნობანი და თავ-განწირული სამსახური საღისისათვის. ამისათვის არის, რომ მას მალაღ ზნეობითი, ღვთიური შეხედულობა ჰქონდა სამართალზე, ეს უკანასკნელი ზეციურ საქმედ მიიხნდა. „ღმერთი, ყოველის დამსაძებელი თქვენგან სამართლის უფროსს არას ითხოვს“... «უსამართლობა ამ სოფელს კაცს უძეოდ ამოთხევრას და გარდაავლინებს... ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წაწმენდს და საუგუნო სატანჯველს დაუშვიდრებს» (მუხ. 1. იხილე გვრეთვი მუხ. 3, სადაც ღრმა აზროვანი და მალაღ-კეთილ-შობილური შეხედულობა მსაჯულზე ისეთს შთაბეჭდილებას შვრება მკითხველზე, რომ საჭირო იყო ზოგიერთი სიტყვები მესამე მუხლისა ოქროს ასოებით დაწერილნი ყოფილიყვნენ სასამართლოს კარებზე). ამ გვარი აზრის და გრძნობების კაცი გულ-გრილად ცქერას ვერ დაუწყებდა მაშინდელს უსამართლოებას და, კვანუს, მარტო ესეც საკმაო უნდა იყოს უ ლელგობიტოვის და მისი მსგავსი „წიკრების“ შეხედულობის დასარღვეველად. სწორედ, ჩემო მკითხველო, კანტანგმა კარგად იცოდა მაშინდელი იურიდიული ბრაკტივის სენი და თვით სამართალს შთაბერა ღვთიური სული, გამაფრთხილებელი ძაღა, სამართალი დაყენა იმ ზნეობით სამაღლესზე, რომელზედაც ვერ არს რომ იგი იდგეს...

ზემოხსენებულით ჩვენ ის არ გვინდა ვსთქვათ, რომ ვითომ კანტანგს არ ესმოდა ქვეყნიური მისანი სამართლისა, კანტანგისი მისი შთამოება, ვითომ ჩვენი მაშინდელი სამართალი იმ წიკრით იდგა, სადაც ღვთიური ელემენტი უფლებ-

ბისა სძლევეს ქვეყნიურ უფლებას. როგორც ამბობს უფალი მე-
ნი, აღმოსავლეთის ხალხების კოდექსებს (Мѣры, гл. I. Древ-
нiе Кодексы) ერთი და იგივე სასიათა ეტყობათ, რელიგიური
ხასიათი. ზირველადკე აღმოსავლეთში სამართალი ეკრძათ ქურუმე-
ბის» საკუთრებათ შეიქმნა ჭ ამ საკუთრებათ დაწინა ბოლადინ; იუ-
რიდიკული აზრი ხალხისა ღვთიურ უფლებას კერ განცდელა, რად-
გოური ელემენტი სამართლის საფუძვლად დაწინა. ამგვარი ხასიათი
აღმოსავლეთის ხალხების კოდექსებისა მხოლოდ ერთს ამტკიცებს
— იურიდიული აზროვნობის სიღატაკეს, არა-განვითარებას. ამ
სიღატაკეს ზედ ერთოდ სხვა მიზეზებიც და უმთავრესად ის
მიზეზი, რომ აღმოსავლეთში სახელმწიფო პრინციპად აღვი-
რებულ იქმნა თეოკრატია და ეკრძათ ქურუმებისა წოდება
პირველ და მეპატრონე წოდებათ. სასულიერო წოდებას სამარ-
თლის შეკრებით ხალხი დამარებულა ჭყვანდა და მუდმივ იმას
დაუადებდა, რომ სამართალი ღვთიური, ზეციური მოკვდენას.
აქ საჭარბა ისიც დაუმატოთ, რომ, როგორც ამტკიცებს იუ-
რიდიული მეცნიერების ისტორია, ყოველივე ხალხის სამართ-
ლის შთამოება, დასაწყისი ღვთიური ხასიათისა უფილას. თვით
რომაელებს კანონებმა მიმდინარეობა დააწყეს ღვთიური უფლე-
ბიდგან, მათი შთამოებაც ზეციური იყო (Духъ Римскаго
права на различныхъ ступеняхъ его развитiя, Рудольфа Те-
ринга, ч. 1, стр. 227—250 и пр.). შენდევში იურიდიუ-
ლი აზრი ირვევა, ნელ-ნელა შორდება ღვთიურ უფლებას და
ელტვის ქვეყნიურ ცხოვრების მიზანს. ეს არის სასოკადო
კანონი იურიდიული აზროვნობის განვითარებისა. ამ კანონს
ემორჩილებოდა ჩვენი ხალხის იურიდიული აზროვნობის მო-
ძრაობა და ეს აშკარად ეტყობა კანტანგის სამართალს, რომე-
ლიც, წინააღმდეგ აღმოსავლეთის კოდექსებისა, მოპოვებულია

რელიგიურ ხასიათს. ვახტანგის დროს ჩვენი იურიდიული აზრის ისეთს სიმაღლეზე იდგა, რომ ხალხმა გარკვევით იცოდა — თუ რა მიზანი უნდა ჰქონდეს სამართალს. მართალია, ვახტანგის სამართალში აქ იქ ჰქონებოდა ისეთს ნორმებს, რომელთაც ეტყობათ რელიგიური ხასიათი, მაგრამ ეს გიდეგ ჩვენ წინააღმდეგს არ ამტკიცებს, რადგანაც ნაჩვენებია მოკლენა ხვეულებზე მოკლენად უნდა ჩაითვალოს ევროპის ძველ კოდექსებშიც. ცალკე გამოკვლევას რომ არ შეუდგეთ (და არც საკმაო მასალა გვაქვს ჯერ ხელში), ჩვენი დედა-აზრის დასამტკიცებლად, გარდა საზოგადო განონისა, იმის დასახელებაც საკმაო იქნება, რომ ჩვენს სასულიერო წყობილობაში არ იცოდა თეოკრატია, ვითარცა ზრინციბი და სასულიერო წოდებას თავის საკუთარი განონები ჰქონდა.*) ამისათვის ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ძველ საქართველოში იურიდიული აზრის მოძრაობა, მიმდინარეობს იმავე გზას და განონს ადგა, როგორც ევროპაში და არა როგორც საზოგადოდ აღმოსავლეთში. სამწუხაროდ, ჯერ შეუძლებელია ნაბიჯ-ნაბიჯ ამ მოძრაობის სურათის დახატვა. დაეჭვადი მასალა შეტად ცოტა არის ამ გვარის შრომისთვის. გარდა დაწერილი

*) საკვირველია, რომ ამისთანა მტოდნე თავის საგნისა, როგორც გამოჩენილი პროფესორი პეტტინენგის უნივერსიტეტისა, რუდოლფ იერიხტი, მთელი აღმოსავლეთის ხალხის უფლებებზე ერთ-ნაირად სჯის. აი ის რას ამბობს: «религиозно возбужденное чувство востока внимает этому голосу Божества повсюду, во всѣхъ отношеніяхъ и повелѣніяхъ какъ права, такъ и нравственности; сферы права, нравственности и религіи здѣсь совсѣмъ не достигаютъ самостоятельности, идея божественной воли ставить всѣхъ ихъ на одну линію» (Духъ Римскаго права, ч. I, стр. 228).

სიგელებისა. იადგრებისა, მეტად დიდს სამსასურს გაუწიეს სკენ უჯღეშს იუზიდიუდი ჩეულებების შეკრება. მაკნამ ამაზედ კინ ზრუნავს? — არიოდუ სიტუაცი ვანტანგის სამართლის გარე-გნობასუ. როგორც სსკა ძველ კოდექსებს, ვანტანგის სამართალსაც ერთი საზოგადო ნაკლუჯეანება ეტყობა — იგი არ არის სისთუმატიურად დაწერილი. სისხლის სამართლის ნორმები და სამოქალაქო განონები ერთი-ერთმანეთში არეულ დაჯე-უღსი არან. გარდა ამისა, სამართალში ყოველ-გვარის უფლე-ბის ნორმებს იზოგნათ. აქ შესვდებით სამხედრო უფლების ნორმებს («თუ სელმწიფეს ლაშქრიდამ კაცა წაუვიდეს და მტკის მიუვიდეს... თაკად სელმწიფის მოწყალებაზედ ჭყრდია, თუ არა და ფეხის მოკვეთა ჯერ არს... მუხ. 220) პოლიტი-ური უფლებისა და სს...

პირველ წერილში შკითხველს ვუჩვენეთ, რომ გარეგანი აკებულობა ჩვენი სამართლისა ძეოდადლო-მო-ნარჩიულ ვადიბზე იყო ჩამოსხმული. ძეოდადლო-მონარჩიული ხსიათი არათუ შარტო ჩვენი სამართლის გარეგან მხარეს ეტყობა, არამედ შინაარსსაც. ამას გვიმტვიცებს ვანტანგის სამართალი. არსებითი კუთვნილება ძეოდადლო-მონარჩიული წეს-წეობილებისა, სსკათა შორის, არის ესრედ წოდებული სისხლის ღირსება, განსკაკება. ყველა წოდების წარმომადგენელს სდის სისხლი ღირსების შესათერად. და ეს სისხლის დება კიდევ, გარეგანის მხრით, გამოიხატვის ჯარბების სისტემაში, მათ რადენრობში (Система Композиции, ძველ რუსებს უვირა, «პენია», ძველ ფრანკებს «ვერლეღ» და სს.). ყოველ დანაშაუ-ლობას, ბრალეულობას, რომელიც, ასე თუ ისე, არღვევს, უარ ჭყრფს კერძო პირის, საზოგადოების და სახელმწიფოს უფლებას, ზედ აკრია თავის ჯარბიმა. და რადგანაც თვით და-

ნაშუალებანი მრავალ-გვარნი არიან. ჯარმაც თვითვეული დანა-
 შაულობისათვის სხვა არის. ამისთვის ეგულა დანაშაულობა ანუ-
 სხუდია, დაგასებუდი: ეს კიდევ არაფერი. ჯარმის განსხვავება,
 მისი რადიკობა, ეკონომიკის სისტემა“ მასინ უფრო აშკა-
 რად გამოხატვის, როდესაც დანაშაულობა ესება ასეთის თუ
 ისეთის წოდების წარმომადგენელს. სადაც წოდებრივი განწყო-
 ბილება, იქ ხომ შეუძლებლობა, დიდ პატივობა დედა ძაღვის
 ცხოვრებისა. ჯარმაც ამ დიდ პატივობაზე არის გამოჭრილი,
 წოდებრივი განსხვავების ყაღვიზე ჩამოსხმული. შეითხველი შე-
 სრდება, თუ იფიქრებს, რომ ჯარმაც ვითომ მხოლოდობითი
 საფუძველი მოკვამება — პოლიტიკო-სოციალური. არა, მას სხვა
 საფუძველიც ქვეშ უდგია, ეკონომიური საფუძველი, ცალკე პი-
 რის, წოდების შექმნა, სიმდიდრე. აქ პოლიტიკო-სოციალური
 და ეკონომიური საფუძველები ერთი-ერთმანეთთან შეკავშირე-
 ბულნი არიან თქვენი სისხლი რომ ბეჭდი ღირდეს, ამისათვის
 საკმაო როდია მარტო თქვენი წოდება, საჭიროა ეგრეთვე წო-
 დებრივ ღირებულებასთან ეკონომიური შექმნა. ამისათვის ჯარ-
 მის რადიკობა ჭკატავს არა თუ მარტო კაცის ან წოდების
 ღირებულებას, არამედ კაცის და წოდებას ეკონომიურ კეთილ-დღე-
 უბანსაც — გარეშობა, რომელიც ამტკიცებს აწინდელ მენიერე-
 ბაში ძაღვულ ჭეშმარიტებას, რომ იურიდიულ წეს-წყობილე-
 ბას მჭიდრო კავშირი აქვს ეკონომიურ ცხოვრებასთან. ჯარმის
 ეკონომიური (და არა მარტო იურიდიული) ბუნება ვანტანსაც
 გარჯად ესმოდა. ამისათვის მან სასალი სისხლები გააჩინა, რო-
 ძეღნაც ამ დროისათვის ემარ იყვნენ. ზემოდ ჩვენ დავინახეთ,
 რომ, ზე შემთხვევამ, ვანტანს სულმკაცხელობდა ეკონომიუ-
 რი მოსახრეწით, ამის ისიც უნდა შეად დამატოთ, რომ ახა-
 ლი ჯარმა ვანტანს, სხვათა-მართლ, ეკონომიურ საფუძველზე

დაამკვიდრა. მაგალითებში, „დიდებული თავადი“ შირკული ღირსების (შემდეგ მიქვისა და კათალიკოზისა) ტყედალი იყო, მაგრამ ამ ღირსებისათვის ცალკე „დიდებული“ რაღაცეა, რომელიც, საჭირო იყო ეკონომიური შესაძლებლობა. (დიდებული თავადი ეს არის: გაუყრელი ერთი თავი თითონ ანაკვის ერთ თავი, გაუყრელი ერთითავი თითონ ქსნის ერთთავი, გაუყრელი ერთითავი თითონ ამილახორი, გაუყრელი ერთი თავი, თითონ ორბულიშვილი, როცა გაუყრელი ყოფილა ციციშვილიც...» ვახ. სამ., მუხ. 35.) მაშასადამე, ჩვენი ჯარისმა მარტო იურიდიული ნორმა რაღაც იყო, ის იყო ეკონომიური ფორმულაც, ე. ი. ჯარისმის რაოდენობა, სისხლის იყისი, ეკონომიურ კეთილ-დღეობასაც ჰხატავდა და თუ, მაგ., გლეხი ვახტანგის სისხლი მარტო თორმეტი თუმანი ღირდა (ვახ. სამ., მუხ. 33.), ეს იმას ნიშნავდა, რომ გლეხ-ვატი თვით ეკონომიურად მეტად დაზარებული იყო. მაგრამ ამას ხომ შემდეგში გამოვივლევთ. რასაკვირველია, მკითხველი ჩვენ აზრს ისე ან გაიკებს, ვითომ ვახტანგის ჯარისმა არითმეტიკული პროპორციას ანა, ჯარისმა ჩვენშიც და სხვაგანაც (სადაც უფლებამ იცის „ეკონომიური“ სისტემა) ხატავდა წოდების შუათანა სიდიდეს ეკონომიური კეთილ-დღეობისას (средняя величина экономического благосостояния), მარტო ამას და ანა სხვა რაიმეს და ეს ხომ სრულებით იმას არ ნიშნავს, რომ ძველ საქართველოში გლეხ-ვატთა შორის ბევრი არ მოიპოვებოდნენ ისეთი, რომელნიც ეკონომიური კეთილ-დღეობით მაღლა იდგნენ ანა თუ ცალმთავიანა — თვით „დიდებული“ აზნაურებიც შეიძლება. ჩვენ აქ ვუბნობთ ჯარისმის ეკონომიურ, „საშუალო სიდიდესზე“. სხვათა ვუბნობთ ეკონომიურ ბუნებას ჯარისმისა და ეკვლავს, ვუბნავთ. მას და დავს სხვა ხალხების უფლებრივი ისტორია და ჩვენ ვუბნობთ

წარმოგვიდგინა — რა მიზეზის გამო საქართველოში ჯარმა მარტოდ-მარტო იურიდიული ნორმა უნდა ყოფილიყოს...

იურიდიული მხრით რომ ავიღოთ, უნდა დავასკვნათ, რომ ვახტანგის ჯარმა სრულებითაც არ არის აშენებული (წინადაგი იყო; ეს საზოგადო კანონია) ესრედ წოდებულ „შურის ძიების უფლებასე“ (право мести), როგორც მაგ., ჯარმა იყო ძველ თურქების კანონები (Бекко, Франкская эпоха, Мальбергъ, стр. 136). ჯარმა მაშინ არის დამყარებულა „შურის-ძიების უფლებასე“, როდესაც ხალხი, სხვათა-ძირის, ხელმძღვანელებს უფრო ჩვეულებრივი უფლებით, როდესაც ხალხს არ შოებოკების წესიერად გამართული და დადგენილი სახელმწიფო და როდესაც მისი იურიდიული აზრი მეტად უკანასკნელ ხაზზე სდგას. ჩვენში არც ერთს ამ გარემოებას არა ვხედავთ. ხალხს ჭქონდა თავის აზრის განვითარებით შემუშავებული «სამართლის წიგნი», კოდექსი; მან კარგა ხნის წინათ განულო ჩვეულებრივი უფლების სამეფოებელი; სახელმწიფოც წესიერად ჭქონდა განწყობილი; იურიდიული აზრიც ჯეროვან სიმღლეზე დაყენებული. თუ ეს ყველა ასეა, ჩვენ ჯარმას შურის ძიების ხასიათი არც ექმნებოდა და მართლაც არა ჭქონია. და ეს უკანასკნელი გარემოება ღრმად გვაშტკიცებს იმ აზრში, რომ ვახტანგის ჯარმას ზედ ავდა სახელმწიფო ბუნება, მიუტყალეული და დასაკლებელი ძალისა იყო. ამით ჩვენ ის უნდა გამოვსთქვათ, რომ რასაც ჯარმა ითხოვდა (იმის როდენობა ხომ განმარტებული იყო), უჭკვლად ყველას ის უნდა გადაეხდა. თვით სახელმწიფო ამას ბძანებდა და აბა იმის ბძანებას ვინ სად წაუვიდოდა. აქ შენიშვნას. მოგვცემენ: „ჩვეულება უმტკიცეს არს კანონისა“, ჩვეულებრივი უფლებაც მიუტყალეული ძალისა არის. რატომაც არა, როდესაც ხალხს ჩვეულებრივი უფლების მეტი ხელთ არა უჭი-

რას. რა რატომაც არა სოციერთა იურიდიულ შემთხვევებში, მაგრამ ჩვენ მანც იმ აზრზედ ვსდგევართ, რომ ჯარშია «შურის ძიების უფლებაზედ» ასუენებული უფრო კაცს ესარჩლება, მას ინდობს. ამას ცოცხალი მაგალითით განვმარტავთ. ჩრდილოეთ კავკასიის სოციერთა მთებში «შურის ძიების უფლება» არსებობს და საღებც ხელმძღვანელობს მით. ვსთქვათ ერთმა კაცმა მეორეს დაუშავა რამე დამნაშავეს ხან დიდს ჯარშიას გადასდევინებენ სოღმე და ხან ნაკლებს, ვისაც როგორ შეუძლიან (ამის მაგალითები ჩვენ თითონს ბეჭდი გვინახავს) მაგრამ როდესაც ჯარშია თვით კანონშია დაწერილი, იმის რაოდენობა აღვიარებულა დაწერილი სამართლით, მაშინ კანონს ვერ წაუხვალ, რასაც გიბძანებენ, მიუცილებლად უნდა გადაიხადო, თუნდა სულიც ამოგტყრეს... მეორე შენიშვნაც, რომელიც ფაქიად საჭიროა. თუ ჯარშია ეკონომიური ცოცხლად არა, მაშ რისთვის იყო ჯარშია მონის მკვლელობისათვის, როდესაც მონას არა ვითარებე საკუთრება არა ქქონდა, საკუთარი ცალი ფულიც არ მოეპოვებოდა, — ასე გვკითხავენ. საქმე იმაშია, მკითხველთ, რომ თვით მონა ეკონომიური ძალა იყო, მონების რიცხვი ეკონომიური კეთილდღეობის რაოდენობას ნიშნავდა. მაშასადამე, თქვინი შენიშვნა უფრო ამტკიცებს იმ აზრს, რომ ჯარშია ეკონომიური ფორმულაც არის...

თუ მკითხველი ჩვენთან თანხმას, იმან ერთი რამ უნდა დაიხსომოს, სახელდობრ ისა, რომ ჩვენი ჯარშიის რაოდენობა წოდებრივი ღირსების და ეკონომიური კეთილდღეობის დიდს განსხვავებას გვიმტკიცებს...

ვიდრემდისინ ჩვენ სხვა-და-სხვა წოდებათა ღირსების და მათ ჯარშიის აღწერას შეუდგებოდეთ, საჭიროად მიგვაჩნია მკითხველის ურთადლება ერთს გარემოებაზე მივაქციოთ. ფურდა-

ლა-მონარქიულ სახელმწიფოში გლეხ-კაცობა მეტად ქვემოდ
 სდგას, მას ბევრი არა ეკითხვის რა ჯა ზოგიერთა შემთხვევა-
 ში ხომ სულ არაიერი თავის სამართლის წიგნის შედგენის
 დროს ვასტანკმაძ ანა ჭკითხა რა გლეხ კაცობას და ან რას
 ჭკითხავდა, მას აბა რა მოეთხოვებოდა. საშართლის შედგენა
 ქეოდაღებს ჩაუკარდათ ხელში. მათ გვერდით მოუხსდნენ შვი-
 თხველისაგან ცნობილნი „ჭკუათა მეოფელნი“, „მონუტებულნი“.
 ვასტანგი თავის წინა-სიტყვაობაში პირ-და-პირ ამბობს: „ნუტა-
 ვან ჭკონებო. რამეთუ თვით თავით თვისით რასამე გყოფდეთ,
 არამედ თანყოფილთა (აქ დაწვლილებით ჩამოთვლილი არიან
 უშირველესნი ჩვენნი სასულიერო და საერო ქეოდაღები) და
 კითხვითა ჭკუათა მეოფელთა და მონუტებულთა კაცთა ..“ (წინ-
 ნასიტყვაობა ვან. სამართლისა). — როგორც გარეგნობით, ისრე
 შინაარსით ვასტანგის სამართალი ბევრით მიემსგავსება სხვა
 ქეოდაღა-მონარქიული სახელმწიფოს კოდექსებს, მაგ., ძველი
 თურანგების კოდექსს (Салические и рипуарские законы) — გა-
 რემოება, რომელიც ერთს კიდევე ამტკიცებს იმ აზრს, რომ სა-
 მართლის გარეგანი აკრებულობა უედ-გამოჭრილია სახელმწიფო
 წეს-წყობილობასე. აქ ვს. დავით იგივე „კომპოზიციის ს.სტემას“,
 იგივე წოდებრივულად განწყობას დანამატულებათა და სასჯელთა,
 თითქმის ბევრად ერთ-ნაირს სასჯელებს და დამტკიცებებს (ордаин).
 ვასტანგის «მდულარე» (მუხ. 8) და მისვე «შანთი» (მუხ. 9) სი-
 ტყვა-სიტყვიით იმეორებენ სალიურა კანონის მდულარეს და
 შანთს (Беро, ст. 135 — 142. აქ უ. ბეკოს ისე ვრცლად აქვს
 ამოწერილი სალიური და რიპუარული კანონები, რომ ადვილად
 შეიძლება მათი შედარება ჩვენ კანონებთან.). რასაკვირველია, ეს
 ერთ-სახობა, მგზავსება მართლ იმას გვიჩვენებს, რომ ჩვენი
 იურიდიული ისტორია საზოგადო კანონს ემორჩილებოდა და

ქეოდალო-მონარსიულ სახელწიფოში სამართალიც შესაბამად იყო განწყობილი. იმ დროს, როდესაც იერანგების საღიური და რიზუარული კანონები მოქმედობდნენ, ცხოვრება ქეოდალო-მონარსიულად იყო განწყობილი; კანონიც ამ ყალიბზე ჩამოისხა. ჩვენ-შინაც ამას ვხედავთ და არა სხვა რაიმეს.

შესანიშნავ მოკლენას ჩვენი წარსული ცხოვრებისა შეადგენს ის ფაქტი, რომ არათუ მთელი ცხოვრება წოდებრივულად იყო განწყობილი, არამედ თვით წოდება, როგორც იურიდიული ერთეული, სხვა-და-სხვა ნაწილებად იყოფოდა; უკვე წოდებაში რამდენიმე ნაწილი მოიპოვებოდა და ეს ნაწილიც თითქმის ცალკე განსაკუთრებულს წოდებას წარმოადგენდა. სხვა წოდებათა რომ ვერ თავი დავანებოთ და გლეხ კაცობა ავიღოთ, აქ შევხვდებით იმ მოკლენას, რომ თვით გლეხ-კაცობა, როგორც წოდება, მრავალგვარი იყო და ასეთი თუ ისეთი წოდების და ღირსების გლეხ-კაცს თავისი საკუთარი ადგილი ეჭირა. ვერ ვახტანგის სამართალი მოსთვლის სხვა-და-სხვა გვარ გლეხ-კაცობას და ვახტანგის სამართალაც რომ არ იყოს, ძველმა იადგრებმა და სიკელემაც იცინა სხვა და-სხვა ღირსების გლეხ-კაცი-მაგ., ჩვენში იყო «ნასყიდი გლეხი» (Крест. Грам. ст. 9), «დამოუკიდებელი» (იქვე გვ. 25. — „დამოუკიდებლობას“ გლეხი შეიძენდა რც-და ათის წლის ვადის გატარებით), „თავის-თავის გამყიდველი“ (იქვე გვ. 41) და სხ. აღნიშნული მოკლენა ცნადად გვიჩვენებს—თუ რა შორს მიდიოდა ჩვენში ერთი კაცის განსხვავება მეორესაგან, თუ რა ღრმად ჰქონდა ცხოვრებას ძვალში და რბილში გამჯდარი ქეოდალოური წეს-წყობილება. ანალოგიურ მოკლენას ვპოვებთ თვით დასავლეთ ევროპაშიც, ჩვენის აზრით, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ უზირველესს სიკეთეს ჩვენი გლეხ-კაცობის იურიდიული მდგომარეობისას შე-

ადგენდა ის, რომ ჩვენა გლეხ-კაცობა არ იყო მიწის საკუთრება, მიწაზე მიკრული, როგორც ამას ვხედავთ ზოგიერთ ადგილას ევროპაში (Bero, CT. 127). იქნება ამ განსაკუთრებული განსხვავებით აღიხებოდეს ის საზოგადო მოკლეჩა, რომ ჩვენში გლეხ-კაცი ასე ადვილად და იათად ჰყიდდა თავის თავს («თავის თავის გაშიდგელი გლეხი»). გლეხ-კაცი რომ მიწის საკუთრება უფილიყო, როგორც ევროპაში ქეოდაღური ეპოსის ღრის. მაშინ თავის თავის ვაყადვა ადვილად ვერ მოსერხდებოდა. ეს უნდა ვიქნინათ სახეში, იმიტომ რომ ეს გარემოება მეტად ბევრს საუფრადღებო მოკლეჩებს აგვიხსნის. თვით ჩვენი „მამული-შვილების“ აზრი, რომ ძველ საქართველოში გლეხი ძლიერ არ იყო დანაგრული და ადვილად იტანდა ქეოდაღურ უფულს, ვგონებ, ჩვენგან დასახელებული მარეხით უნდა აღიხნას. სხვა არა რაიმე მიზეზი მას არ მოეპოვების. მაგრამ, რაც უნდა იყოს, ქეოდაღური უფელი მეტად მძიმეო აწვა გლეხ-კაცს კისერზე, იგი თავისუფლად ვერა ჰსუნთქავდა იმ შენობაში, რომელსაც ძველი საქართველო ეწოდების და ეს რომ ნამდვილია, აი თვით იმ შენობის დაწყობილებაც თავისი ზნეობრივი და უფლებრივი ჰქერით:

მართლაც და როდესაც კაცი სწავლობს კახტანგის სამართალს, მეტადრე ამ სამართლის იმ თავს, რომელსაც ეწოდების „კარი თეთრისა კარიგებისა“, მას თვალების წინ უდგია დიდი სოციალური შენობა, რომელიც თავიდან ბოლომდის ნაწილ-ნაწილად არის განუფილი. შენობის შუა ადგილას სდგას ერთი დიდი კიბე და რამდენსაც ზევით ფეხს ასდგამთ კიბის საფეხურზე, იმდენად დიდს ღიწებსას, დიდს უფლებას შეეყრებით. თუ ზევიდან მოდიხართ კიბეზე ქვევით, მაშინ უოკელი ნაბიჯის შემდეგ უფლებასაც აკლდება და ღიწებსასაც. შენობას

ზემოდგან დასტქერისან მეიკე და კათალიკოზისი — «სულის ხელმწიფე» (ამეთისა, კათალიკოზისისა... არა დაგვიწერია რა, უკანასკნელი სიტყვები ვვ მუხლისა.). ამ შენობის გიბე ზემოდგან ქვემოდინ და ქვემოდგან ზემომოდინ სხვა-და-სხვა ფასის „სისხლებით“ არის აღწერილი. გიბის ზემოდ სისხლი მეტად ძვირია, ქვემოდ კი ნაკლები. გიბის საფეხურებზე ჩამომწვრივებულნი არიან შენობის მცხოვრებელნი «ჩინებისა მათისაებრ» და რადგანაც გლეხს უგელაზედ უკანასკნელი ადგილი ეჭირა, ამისათვისაც იგი ამ შენობაში ყველაზედაც ქვემოდ სდგას, რასაკვირველია, ესეც „ჩინისა მისისაებრ.“ გიბეზე დათხუფა სისხლებს ბაჟი ადევთ (ТАКАЦІЯ КРОВИ). ბაჟი ზემოდგან მოსდევს და ჩამოდენიც ქვემოდ მოიწევს, იმოდენად უფრო და უფრო სიდიდე აკლდება.

პირველი ადგილი უჭირავთ «დიდებულთ თავადთა» მათ. სისხლის ფასი განსაკუთრებით ათ-ას-ხუთ-ას-ოც-და-თექვსმეტი თუმანი (კახ. სამართ., მუხ. 26), — დიდებულ თავადს თან მოსდევს «შუა თავადი» თავის სისხლის ფასით — შვიდ-ას-სამ-ოც-და-რვა თუმნით (იქვე მუხ. 27); შუა თავადის ქვემოდ კიდევ თავადი ბრძანდება, «მესამე თავადი», ესეც საკმაო ბაჟით — ამის სისხლი ღირს სამ-ას ოთხმოც-და-ათნი თუმანი (მუხ. 28). გიბის პირველი სამი საფეხური, როგორც ვხედავთ, უჭირავთ საერო ფეოდალებს. ესენი შეადგენდნენ ჩვენს ძველს არისტოკრატის, ოდესმე ამაყს, თუმცა ესლა კი მეტად დაუძლეურებულს. ყურებ-ჩამოყრილს. მაგრამ ისაც ხომ ვიცით, რომ სასუფიერო

ქუდალებიც საკმაოდ გვეყვანდნენ. ეს უკანასკნელი საერო ქუ-
 დალებზე ნაკლებნი როდი იყვნენ და სოციალურად შემთხვევაში
 რომ მათზე და მალევე იდგნენ. სასულიერო ქუდალები
 უსხედან გვერდით საერო ქუდალებს და მათაც ძვირფასი
 სისხლი სდით „ჩინებისა მათისაებრ“ (მუხ. 26, 27, 28). უ-
 დადესი ქუდალების ქვემოთ ჩამოსხდაჩან ეგრედ წოდებულნი
 აზნაურშვილები სამ-ნაირი ყაფისა — «გადიდებულნი», «შუა აზ-
 ნაურაშვილები» და «ცალმოგვიანი აზნაურნი.» მათი სისხლების
 ბაჟიც საკმაოდ (მუხ. 29, 30, 31). აზნაურშვილებს შემო-
 ჭებუკიან შუათანა წარმომადგენელი სასულიერო წოდებისა და
 უწარჩინებულესნი გვამნი უწინდელა გაჭრებისა, ბრწყინვალისა,
 თუ კი ეს სატყუარა აქ გამოადგება. გაჭრები მათს „ჩინათ“ იყო-
 ფიან და ამა უჩინობა როგორ იქნებოდა მრავალ-გვარ ჩინიან
 ძველ საქართველოში. ვანტანგის სამართალმა იცის «დიდებულნი»,
 დიდი ვაჭარი, მოქალაქე (მუხ. 30), „მეორე ვაჭარი“ (მუხ.
 31.), „მესამე ვაჭარი“ (მუხ. 32) და „მეოთხე ვაჭარი“ (მუხ.
 33). ეს უკანასკნელი იმავე ფასისა იყო, როგორისაც ვლუხ-
 ვატი. სულ დაბლა ადგილი ეჭირა ვლუხ ვაჭარს. მისი სისხლი
 ღირდა მარტო ... თორმეტი თუმანი. . . . , ასე ვასინჯეთ
 „მსახურნი“ კი თავზე ესკუბა (მუხ. 32). საკვირველია, რომ
 სალიურა ვანონი მონას სისხლს უფრო ძვირად აჯასებდა, ვი-
 დრემდისა ჩვენი ვანონი ვლუხ-ვაჭარისა. მონა დაფასებული
 იყო ოც-და-თუთხმეტ ოქროს სოლიდათ (Беро, ст. 141),
 ჩვენებურ ფულზე რომ ვიანგარიშეთ, თოთხმეტ თუმანთ.
 მიშენიერი ღირებულებით აქვს ვანტანგს გამოხატული სისხლის
 ბაჟი. «ვლუხის სისხლზე ერთიოთხად მსახურისა არის, მსახურ-
 ზედ ერთი ოთხად ცალ-მოგვის აზნაურშვილისა, ცალ-მოგვზედ
 ერთი ოთხად დიდი აზნაურისა, დიდს აზნაურზედ ერთი-ოთხად

დაბადის თავადისა, დაბადის თავადსედ ერთი ორად შუა თავადისა, შუას თავადსედ ერთიორად დიდულისა (მუხ. 33) ძველი საქართველოს წოდებთა წარმომადგენელისა იურიდიული განსხვავება მარტო ჯარისას რაოდენობით როდი იხატებოდა. საქმე იმაშია რომ ეს განსხვავება სისხლმკტიურად გატარებულია ვახტანგის მთელ სამართალში. ჩვენ აქ ამ სამართლის ორს მხარეს ვიღებთ — ჯარისმის ფორმას და შროტესიატურ დამტკიცებას. ის კიდევ არაფერია, რომ ჯარისმის რაოდენობა სხვა იყო დიდებულისათვის და სხვა გლეხ კაცისათვის. თვით ჯარისმის ფორმაც შირველისათვის სხვა იყო და მეორესათვის კიდევ სხვა. მაგ., „დიდებული თავადის“ სისხლში უნდა გეობძათ ოქრო, ვერცხლი, თვადი, მარგალიტი; თუ თითონ იხებება, შექმლო მიელო იარაღი, შირუტევი, რვალი (ვახ. სპ. მუხ. 22). გლეხკაცს ოქროს და მარგალიტს ვინ აღირსება. იმის სისხლში გახენილი იყო ძროხა, ცხვარი, ცხენი, იარაღი, სახლის სახმარა რკინა, რვალი (მუხ. 18; იხილეთ ეგრეთვე მუხ. 19, 20, 21).

წოდებრივი განსხვავება სამოქალაქო შროტესიაც აღვიარებულ იყო. საზოგადო. მოელებს, რომელსაც ვხედავთ ძველ კოდექსებში და რომელიც იხატება მით, რომ სასხლის სამართალი და სამოქალაქო კანონები არ არიან განსაკუთრებულნი და გაცალკეებულნი, ჩვენ სამართალსაც აშკარად ეტეობა. აქაც სისხლის სამართლის ნორმები და სამოქალაქო კანონები ერთიერთმანეთში არეულნი არიან, მათ ერთი და იგივე მიმართულება აქვსთ. ეს ამტკიცებს მხოლოდ ერთს — ვახტანგის დროს ჩვენი ხალხის იურიდიული აზროვნობა დასრულებით ანუ დაბოლოვებით არ იყო შემუშავებული, განვითარებული და თუმცა ჯეროვან სამაღლებზე იდგა, მაგრამ მაინც განვითარება, წინ უძღვებოდა საჭიროა. უეჭველია, რომ

აზრი განვითარდებოდა, რადგანაც ის სწორე გზას ადგა, მაგრამ თავისუფალ მოძრაობას იერებში შეჭკვევს... დამოუკიდებლობის მოსპობის შემდეგ, ჩვენი იურიდიული აზრის ორგანიული ზრდა მოიშალა, საღისის გონებამ სხვა განონებს მიმართა. — ჩვენ ვსტყვით, რომ წოდებრივი განსხვავება სამოქალაქო პრაქტისშიც იყო. აი ფაქტიც: სადავო მამულის ასეთი თუ ისეთი სიდიდე თხოულობდა ასეთი თუ ისეთი ღირსების, «სისხლის» კაცს; დიდი იყო მამული, მოფიცარიც დიდი უნდა ყოფილიყო, თუ პატარა მამული იყო, მოფიცარიც პატარა «სისხლისა» უნდა ყოფილიყო. .. «თუ დიდი რამ მამული არის, თითონ ის საპატრიო კაცის შვიდი უნდა აფიცონ, თუ უდაბლე რამ არის აზნაურშვილი უფიცონ, კიდევ მის უდაბლეზე მსახური, მათ ქვეითედ გლეხი იქმნების... ჯერ თქანი დაადვან და მერე მოფიცარნი ისე შეაგდონ» (ვახ. სამ. მუხ. 12), ასე გაშინჯეთ, რომ მოწმების რიცხვი, რაოდენობა „სისხლის დენის“ განონზე იყო ამოყვანილი, — დიდებულისათვის ცოტა, სსკებისათვის ბევრი, „ნინებისა მათისაებრ“ (მუხ. 37). სამოქალაქო პრაქსიი რომ გაუშვათ და სისხლის სამართლის პრაქსიი ავიღოთ, აქაც წოდებრივი განსხვავებას შევხვდებით. მაგ., დამტკიცებათა სისტემაში (система доказательств) მეოთხე ადგილი უჭირა ხრმაღს (მუხ. 6. — აქ შევნიშნავთ შეითხველისათვის, რომ ჩვენი „ხრმაღი“ წაგავს დასავლეთ ევროპის ტყუილადლების „დეულს“. Бекко, Феодальная эпоха, стр. 161 — 199), მაგრამ ხრმაღისათვის საჭირო იყო სისხლი, ღირსება. შუა თავადს დიდებულისათვის დიდებულისავე სისხლი რომ შეეწამა, „მათში სრმაღი ხომ არ მოხდების“ (მუხ. 38, იხილეთ ევროთეკ მუხლი 39, 40 და სხ.).

პროცესიალური მხარე რომ განუტეოთ და მიკმატოთ დასჯას, იქაც ერთს და იმავე მოკლენას შეეხვდებით — სამართალი ესარჩლება ტეოდორებს და სასტიკად სდევის დაბალ წოდებებს. ამ გვარი გარეგანი ატეხულობს დასჯათა სისტემისა ლალიკური დასკვნა იყო თვით ჩვენი კანონების ტეოდორი მიმართულებისა. აქ ახალი არა არის რა — ჩვენშიც იმას ვპოვებთ, რასაც სხვაგან, სადაც გი დიდ-პატარაობა აღვიარებულე ყოფილას ცხოვრების დედა-მარტვად, სადაც ცხოვრება ჩამოსხმული ყოფილას წოდებრივი განსხვავების ყალიბზე. ავიღოთ, მაგ., კაცის დამახინჯება, ჭრილობა. ჩვენმა კანონებმა იცოდნენ ერთიც და მეორეც (მუს. 44—48). მიგრამ დიდი განსხვავება იყო — დასჭრიდი გლეხს, თუ თავადს. გლეხი კაცი რომ დაეჭრათ, „ჭრილობა ქერის მარცვლით გამოზომონ, რამდენიც ქერის მარცვლის ზომა დადგეს, მარცვალზე ერთი ძროხა გლეხისაა დადებული“. ჭრილობის ჯარიმა სევიდ იწევდა, ღირებულობა მატულობდა, რამდენიც გლეხს თავს ანებებდით, და დიდებული ერთი ქერის მარცვლის ოდენს ჭრილობაში ოც-და-სუთი თუმანი და ექვსი მინალთუნი იყო (მუს. 49). ძროხა ორ მინალთუნად ჩაყარდების (მუს. 49.), სუთი აბაზი მინალთუნს შეადგენდა (მუს. 16.); მაშასადამე ერთი ქერის მარცვლის ოდენს ჭრილობისათვის გლეხს ეკუთვნოდა ერთი ძროხა ან ათი აბაზი, დიდებულიისათვის კი იმ გვარივე ჭრილობაში უნდა მიეცათ ოც-და-სუთი თუმანი და ექვსი მინალთუნი.

ავიღოთ ახლა ქურდობა. კასტანგის კანონებმა იცინ ქურდობის ეგრედ წოდებული კვალიტიკაცია ქურდობა ყველას სწორე არ არის, მუს. (150—153), მაგრამ კვალიტიკაცია რადი სჯერდებოდა თვით ქურდობის ასეთს თუ ისეთს იურიდიულს თვისებას. იგი ქურდობა, გარდა იურიდიული კვალიტი-

კაციისა. ამოუკანალი იყო წოდებრივი დიდ-პატარაობასე. ჩვენი კანონის ძალით «ნაჭურღალიც შვიდეულად უსდოს და რასაც გუარისა არიან, ნასკვარ-ნახეკარი სისხლი სხვა გარდაუხანადოს» (მუხ. 151). ამას ბრძანებდა კანონი, როდესაც «საპატრიო კაცის შვილს, ან აწნაურს მოჭმარავდნენ. გლეხ-კაცისთვის რომ მოეპარათ, შვიდეულად კი არა, მარტო ერთი-ორად უნდა ეწლათ (თუ ეს მოხაზარი გლეხისა არის ერთი-ორად გლეხს მიეცემის» მუხ. 154). თუ რა შორს უწევდა წოდებრივი დიდ-პატარაობა, გვიმტკიცებს ეგრედ წოდებული მიხდომა (მუხ. 50—61). მიხდომასაც თავის იურიდიული და წოდებრივი კვალითაცაა ზედ ეკერა, მიგრამ მარტო იმითი როდი კმაყოფილდებოდა ჩვენი მიხდომა. ამ უკანასკნელის (მიხდომას) საზღაური დიდი იყო იმ შემთხვევაში, როცა ისეთს გლეხს მიუხდებოდნენ, რომელიც ბატონის, სასახლეისთან იყო, იდგა. «თუ ასეთს გლეხს დაესხას, რომე ანდოს იყოს სასახლეზედ, მის ბატონის ნახევარი სისხლი და იმ გლეხისა, რაც მოკვდეს და დაიჭრას, ორკაცი სისხლი და წანალებიცა მისცეს» (მუხ. 52.).

შვითხველისათვის შუტი არ იქნება იმ აწრთანაც ვაცნობა, რომ ჩვენმა კანონებმა იცოდენ ეგრეთვე განსხვავება უფროს-უმცროსობისა — გარემოება, რომელიც ცხადად სატაკს ჩვენი სამართლის სულს, მიმართულებას. «თუ უმცროსს უფროსისათვის უქნია, ის უფრო მძიმეა და თუ უფროსს უმცროსისათვის უქნია, ის უფრო მსუბუქია და თუ სწორს სწორისათვის უქნია, ის სწორია» (შენიშვნა 61 მუხ. ქვემოდ); «თუ აწნაურმან ანუ გლეხმან მისგან უფროსი კაცი მოკვას, ერთი ნახევარი სისხლი მისცეს» (მუხ. 75. აქ ფიზიკურ უფროს-უმცროსობაზე არის სჯა).

ზემოდ მოსსენებული საკმაოდ მიგკანია ჩვენი დედა-აზ-
რის დასამტკიცებლად. ჩვენ ბოლომდისინ არ მიუყვებით ვახ-
ტანგის კანონებს მით უფრო, რომ სხვა დროს კიდევ გვექნება
სხვა ამ კანონებსე. შემდეგ წერილში შირ-და-შირ გლეს-გაცხედ
მოველაზარაკებით მკითხველებს.

ნიკო ხიზანოვი.

(დასასრული შემდეგში)

გლეხისა და თავადის ბაასი.

თავადმა სთქვა: „სულ ჩემია
მინდორი, ტყე, მთა და ვეღვი:
ჩემი მამა-პაპის სისსლით
შეღებულა და სველი!...
მტერს თურმე ის იტკრებდა,
ის ყოფილა მისი მცველი;
ძვალ-რბილით სუდ დაკეპილი,
მანდ მარხია ჩემი ძველი
და ამ წმინდა სამარესუდ
სხვას ვის უნდა ჭქონდეს ხელი?“

გლეხმა უთხრა: „რასაც ბრძანებთ,
მართალია!... შეგვიტყვიან.
თქვენი ძველი მანდ მომკვდარს,
მათი ძვლებიც მანდ აწყვიან;
ზოგი ხრმლითა დაკურულა,
ზოგს სტემია გულში ტყვიან;
მაგრამ მანც თქვენსა აზრსა,
მართლის კვლიც არ ატყვიან!...“

„თქვენ გყავთ მკვდრები, მაგრამ ჩვენც
ურევია მანდ მკვდარიო.“

თქვენ რომ გარე მტერს ებრძოდით,
ჩვენ შინც გეჭიხდა საქნარიო;
გმუშაობდით, რაფას ვაძეგვდით
წათხული, თუ წამთარიო,
ჩვენ წინანახულს თქვენ გაძლეოდით,
ან იყავით გამსდარიო,
თორემ ყველა დაგნაგნავდათ
სხარსელი, თუ თათარიო!

„სულ სიმართლეს მოგასწავლებს,
ანას გეტყვი ჭოროთაო:
მაშინ თურმე ქართლის ხალხი
იყოფოდა ორათაო,
ქვეყნის საქმეც გაყოფილი
ჭქონდათ თანა-სწოროთაო.*)
თვისდებოდნენ ერთმანეთში
უფროს-უმცროს ძმუროთაო,
დღეს ეს ყველა მოგვეშალა
მიდის დასამდუროთაო:
ჩვენ ისევე მუშები ვართ—
თქვენ ხართ უსაქმუროთაო!...“

„წინაპრებთან ვერ მიდისართ
გერც გუფით, გერც გონებითო:
ქვეყნის საქმეს უურს ან უგდებთ
და ძმობას ერიდებითო!...“

(* მხედრობა და შინ მუშაობა.

უცხო ხალხის გამონაცვლით
დაკვალთ თავი მოწონებითა;
გიუკარტ თავის გამოჩენა
სხვისი შრომა ქონებითა,
მაგრამ, ნუგას უკაცრავათ,
ვეღარ დაგემონებითა...

აკაკი.

ბესარიონ ბაბაშვილისაგან (ბესიკი) თქმული
დედოფალს ანნაზედ.

ვარ უცხო ვინმე ყარბი ამა სიტყვითა მხმობელი,
ამა მუსთლისა სოფლისა მაცნებელი, მგმობელი;
მონა კარ მისი მუდამ უამ და მისი შემამკობელი,
იგია ჩემი ხელმწიფე და ჩემი დამადნობელი.
გუგუტაკ შე არ ვინ მიხილავს, რომ არს შეყნებით ანნაჲ;
მთკარესა ეზრახებოდა, მუნ ვერ სარ ჩემისთანნაო,
კარსკვლავნი მუდამ სამონად გარს უდგნენ თანისთანაო
და მსიღველნო, დაგვემოწმენით კარგი ყოფილა განაო.
ცნობა მიმიღო და გული, სკვდით შემსღუდა ანნამან,
კვლავ მოჰკლა მისმან ციაღმან და წელთა მიმოტანამან,
კოკობსა ვარდსა ნარგიშმან აპკურა ცრემლი ანნამან
სვობს რომ არ ევანდეს მიჯნური ან მოკლას ამისთანამან.
იაგუნდი მოცინარობს, მარგალიტნო, მიახელთო,
სათის ტბიდგან ისარს ისურის, ვინ გაუვლის ახლოს კელთო,
დაღასვრავს და მძიმედ დაჭკოდს, კელს განანეკს დიახელთო
ნეტართა ჭქონდეს ეს გზათ, უვიცადი გაახელთო.
მიმიღო ცნობა, არ ძალმძის მკობა ჩემს ხელმქმნელმან;
ლამაზმან იმან
შემოსა ხელი, ითნო სახელი, იმისმან მკვანმან, ჰაწაწანამან.
აღსინა გული, წელულ და დაგული, წუადობიანმან მისმან შანამან
თქმულია ძველად, ვინც იყო ხელად, ატრფე და მოკვლას
ამისთანამან.

ხელმწიფე, გული შენთანა ბშული, წყალობიანად მომცემო
 შეების;
 ნაზად ვინ ირთვი, ჰინი მიირთვი სიკვდილდე მტკიცე შენთანა
 ხლებისა;
 თუმცა რა გტოდე, ვიყო შემტოდე, შენგან წყალობით ნუ
 შეღუხინების
 რა გიმუხტლო ესე, ვიყოცა მკენესი, შენგანცა კიდე ვიყოცა
 სხეებეს.

მუშა ხალხი საქართველოში.

რადგანაც საქართველოს ისტორიულ წერილებში არ მოიპოვება არც ერთი ცნობა იმის შესახებ, თუ როგორ ვრცელდებოდა სვენში სელახსობა, ანუ მუშა ხალხი როდის რა გვარ მდგომარეობაში იყო, ამის გამო მე შეკუდევი ამ გვარი ცნობების მოპოვებას და ამ ყამად უკვე შეგვრბე მასადა, რომლის ხეიწინად გამოყენება მე თუ ვერ შევიძელ — შემდეგში სხვა მანინტ გამოიყენებს, და მით ადვილად დასწერს რამეს იმის შესახებ, თუ რა მდგომარეობაში იყო წარსულ საუკუნეში საქართველოს მუშა ხალხი.

მეცხრამეტე საუკუნე ისეთი დროა, როდესაც შეიძლება, ბევრი რამ ისეთი მასალები მოიძებნენ და დაიბეჭდნენ, რომელნიც დროთა ვითარებისა და გარემოებისგან მიკარგულნი ყოფილან დღეს შეიძლება მოვიპოვოთ ისეთი მასალები, რომლებიც დიდათ გამოგადგებიან, როგორც საქართველოს სამოქალაქო და სამხედრო მდგომარეობის შესახებ, ეგრეთვე დაბაჯი ხალხის ისტორიისათვის, მის გონებითი განსწილადისათვის და სხვ. მაგრამ ამ მასალებს შეგროვება, შემუშავება და შევსება უნდა, რითაც შესაძლებელი იქნება ჩვენას ქვეყნის უმთავრესი საჭირო საისტორიო მხარეების გამოკვლევა. ამ გვარის საკვლეულებების შესავსებლად ჩვენთვის საჭიროა ყოველ-გვარი ცნობანი, როგორც მწერლობით, აგრეთვე სუნირ-სიტყვაობით დაშთენილნი,

ეს იმიტომ, რომ თუ ასლა არა, როდესაც ხალხში დაჩქინილნი არიან მრავალნი ცნობანი როგორც ბატონ-ფეოდალზე, აგრეთვე მეფეებზე, მეშა ხალხზე და მწერლობაზე. შემდეგისთვის აღარა დაჩქება რა და ჩვენი საგვარტომო ისტორიასაც შეჩქება ის ნაკლებუკანება, რაც დღეს ეტეობა მას...

ეს არის ჩვენი გულის საგლავი და საწუხი. როდესაც გი გადავშლით „ქართლის ცხოვრებას“ და სხვა ისტორიულს წიგნებს, ყველგან მეფეთა და სხვა ამგვართა პირთ ამავე ბეჭდის, და შესახებ მეშა ხალხისა-გი სიტყვა არსად არის ნათქვამი ამ გვარის სიღარიბით იმ სომამდის არის ჩვენში ასული შეცდამა, რომ სოგოერთ ჰირებს საქართველს ერცხ ბატონ ფეოდალ მამა-შვილობათ მიანინათ და ქართულს მწერლობაშიაც ისე ამტკიცებენ, რომ „რუმას ჭყავდა პატრონი და არა ბატონიო“, წოდებთა მშობა, ერთობა და თანასწორობა იყოფო. რაც დრო გადის — მტკიცდება და ჩნდება ისეთი მასალები, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ ჩვენი სალხს მშობაც, ერთობაც იშვიათათ ჰქონია, და ყველა ის, რასაც დღეს მოიგონებენ და აგუთვნიებენ მას. ამას ახლანდელი ჩვენი მდგომარეობაც ამტკიცებს. ჩვენი ისტორიის მწერლების უპირველესი მოკვლობაა, რომ მათი ყურადღება პირ-და-პირ იმ კითხვებისკენ იყოს მიპყრობილი, რომლებიც უფრო საჭირო არიან, რომლებითაც უფრო სარგებლობას მოიტანენ და ჩვენს ხელს ცხოვრებასაც ნათელს მოჭკეპენ. მაგრამ, ჩვენდა საუბედუროთ, ამას ჩვენი მწერლობა უშუაღეს აქტეებს და არც ვი ეხება...

ვერსების გამოჩენილი და მსწავლული კაცების უპირველეს-მა ნაწილმა თავის უურადღება ამ საგანს მიაქცია და დაიწყო წერა. დღესაც მთელს ვერსაში აღურიცხველი კითხვები იფუნდება, წიგნები იბეჭდებიან ამ საგნის შესახებ და რაც ძალი და

ღონე აქვსთ, მეცადინეობენ — როგორმე თავიანთ ღატაკთა და უბედურთ, გაჭირვებულთ მოძმეთ — მუშათ ცხოვრება გაუმჯობესონ. ჩვენში კი, სადაც მუშა ხალხის სიღარიბე, საწმენაროდ დღე-დღეობით მატულობს, ყურს არაგინ ათხოვებს, თითქმის არაგის შეეჩებოდეს. თუმცა ჩვენში ეს დამღუპველი და დამაქცევი სენი — მუშა ხალხის სიღატაკე ჯერ ასე არ გავრცელებულა, რომ ყოველ კაცს ადვილად შეეძლოს დანახვა და გაცნობა, მაგრამ თუ დაუკვირდებით და გაეცნობთ, — ჩვენშიაჲც შეინიშნავთ იმ გვარ სურათს, რომელნიც ევროპაში ფრანდ ხმალი არიან. ჩვენშიაჲც დღე-დღეობით თითო-ორიოდა ოჯახებს მსხვერპლებს ხოლმე სიღარიბე, ამას არათუ მარტო მე ვამბობ. არამედ ეს აზრები გამოითქვა უ. ნიკოლაძისაგანაც 1871 წ. და უ. ფურცელაძისაგანაც 1876 წ.

ეს ერთად ერთი ნაკლულუფანება არ არის ჩვენის მწერლობისა. ამ გვარი ათასი სხვა ნაკლულუფანება აქვს და ერთი მათშორის — უპირველესი არის კითხვა შესახებ მუშა ხალხისა. ამ გვარს კითხვების შემუშავებულნი ევროპაში ასობით და ათასობით შრიძებნებან და ჩვენში კი, საუბედურთა იპყათნი არიან. ჩვენ არც იმას გაუედავთ რომ არაგინ იყვნენ, რომელთაჲც არ ესმოდათ ამ კითხვის საფუძველი, მაგრამ უბედურება იმაში მდგომარეობს, რომ იმათ თუმცა ესმით, მაგრამ მანც ზურვს უქცევენ ამას, თითქმის ამ კითხვებს-კი ჭკვიანი არ ჭქონდეთ კრწების აღორძინებაში.

ჩვენი სოციალური უბედური მწერლები ისეთი უძღურნი გამხდარან, რომ ყოველ იმ გვარ ცნობას, რაც კი ჩვენი ხალხის სიღარიბეს და გაჭირვებულს მდგომარეობას შეეხება, სხვა მნიშვნელობას აძლევენ და აშობუნ რომ ჩვენს მუშა ხალხ-

ში ისეთი გაჭიკვება და სიღარიბე არ არის, როგორც თვით განათლებულს ევროპაში.

მე როგორც გამოცდილი და დახლოებული მცნობელი უოკლ-
 ნიჩი ხელახსების, მდგომარეობისა მოვიყვან რამდენსამე ცნობას
 ჩვენი მუშა ხალხის ცხოვრებიდან, რომ ეგები ცოტათი მანც არის,
 თუ ბევრათ არა, მკითხველის ყურადღება მიიზეროს როგორმე
 მუშა ხალხმა თვისგან. თუმცა ჩვენი წერილებს ბევრს ნაკლებ-
 ვანება ექნებათ, მაგრამ მე იმედი მაქვს, რომ ამ გვარს ნაკლებ-
 ლეკვებს ხეი მიერ მოყვანილი ჭეშმარიტი ცნობები დაჭყა-
 კებს, როგორც გამოთქვა ერთმა დიდ - მასწავლებელთაგანმა და
 მწერალმა ნ. ჩერნიშევსკიმ („Современник“ 1863 г.). ვახუშ-
 ტი სწერს თავის გეოგრაფიის წინასიტყვაობაში: „არა იქნების
ისეთი რამ წიგნი, რომლისგანაც სარკებლობა არ მოდქნე-
ბოდესო.“ თანხმად ამისა, რაც უნდა ნაკლებეკვება გამოაჩნ-
 დეს ჩემს წერილს, — ბანც იმედი მაქვს, რომ უსარკებლოთ
 არ დარჩება. კითხვები, რომლებსაც მე ვეხები ჩემს წერილებში,
 არ არიან უბრალო კითხვები. ესენი არიან — ისეთნი, რომლებსაც
 საჭიროა დიდათ განათლებულთ შერთაც მოჭკიდონ ხელი, მაგ-
 რამ ისიც უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ ამ გვარის კითხვების
 დაწინაურება და შემუშავება მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი,
 როცა მასალებიც იქნება. მასალებისთვის საჭიროა, რომ ისეთი
 მწერლები იყვნენ, რომლებიც იცნობდნენ მუშა ხალხსა და მათს
 ცნობებსა სწერდნენ. აი მატრამ მე, როგორც მუშა ხალხში
 შეოფსა, აღზრდილსა და თითქმის ყველა ხელობაში გამოც-
 დილსა, ადვილად შემეძლება, რომ გადავსტე მკითხველს ზო-
 გიერთი ისეთი ცნობები, რომლებიც მისთვის უფროა არიან.
 ბევრი სწერს: „მუშა ხალხის ცხოვრების შესახებ ისე ვარჯათ
 ვუკავინ რას დასწერს, როგორც შიგ მათში შეოფი და აღზრ-

დიდიო“. ამას აჩაბც თუ მარტო ბესეჩი, აჩამედ თვით კარლ მარკსი, თუკდინანდ ლასალი, ჰრუდონი და ფლერკუსკი კი აბტკიცებენ. მეც ეს მახუდვინებს სმის აშოლებას შესახებ მუშა ხალხის საქართველოში.

ამ ბოლოს დროს საქართველოს ეგვლა ქალაქებში, განსაკუთრებით ქ. თბილისში, ერთობ გამრავლდა სელოსანი მუშა ხალხი. მოსუცებულ პირთაგან შეტეობიდი მატკს, რომ წინათ საქართველოში დურგლობისთანათ არც ერთი სელობა არ ვრცელდებოდა თურმე ჩვენში. ეს ასეც უჩდა ყოფილიყო, რადგანაც საქართველოს ძალიან ხშირად სწავდეს და ახსრებდენ გარშემო მყოფი შტრები.—სზარსელები, თათრები, ლეკები და სხ.

დაუახლოვდა თუ არა ჩვენი ქვეყანა ევროპას, იქიდან დაიწუეს აქ შემოსვლა სხვა-და-სხვა სელოსნებმა და მათ შორის ოსტალიანებმაც“; ამ გვარი მუშა სელოსანი ხალხის შემოსვლას დიდის აბტკებით მიჭებება ქართველობა, განსაკუთრებით გლეს კანობა, რომელსაც იმავე თავადგანვე თავისი ცხოვრების წუთები გამწარებული ჰქონდენ. —დიდის სიხარულით მიჭევანდათ ხოლმე მათთან თავიანთი პაწია შვილები შავირდებათ, რომ ეგები სელობა ისწავლანო... საქართველოს დაბალ ხალხს გული ძალიან მიერხის მუშაობისაკენ და სხვა და სხვა ნაირი სელოსნობისაკენ. ქართველ გლეს-კანობას რაღაც ნაირი განსაკუთრებული შესედულობა ჰქონია სელოსნობასე და დღესაც იგივე შესედულობა აქვს, რასაც ამტგიცებენ ახლანდელი მისი ცხოვრების სურათები.

რუსების შემოსვლის წინათაც ყოფილან ჩვენში ოსტალიანები“, მაგრამ იმათ უფრო დურგდის საქმეები უკეთებიათ. ეს, რასაკვირველია, იმიტომ, რომ ამ დროში საქართველოს

ხალხში სახლის მოსაწეობი ნიკთები, ანუ მკებელი, ისეთ საჭი-
 რებებს არ შეადგენდა, როგორც დღეს. მეთვრამეტე საუკუნის
 დასასრულს-კი, რაკი ევროპიული ცხოვრება შემოვიდა ჩვენში,
 რასაკვირველია ამ ცხოვრების მიმადევარნი შეუდგნენ თავიანთი
 ცხოვრების გაუმჯობესებას და იმ რიგათ წაყვანას, როგორც
 ევროპაში. მათ სურდათ. რომ ყოველისთვის, თავიანთ შინაჯან
 სახლის მოწეობილებებისა ასე მოეწყოთ, ისე გაემშვიდებინათ
 ნათ და გაეჯანსაღებინათ, როგორც იმათი ცხოვრება
 მოითხოვდა. მათ საჭიროთ შეჩაცხეს ქქონდათ ბევრ ნაირი ნა-
 წარმოები და იმათ-შორის „მკებლებიც“, ამით მათ აღმოუ-
 წინეს მაშინდელს „სტატელებს“ საქმე და მუშაობა. მაგრამ
 უნდა მოგახსენოთ, ამ გვარნი განათლებულნი პირნი საქართვე-
 ლოში ერთობ ცოტანი იყვნენ: ასინი, რომლებიც სმარობდნენ
 „სტატელების“ ნაწარმოებს, იყვნენ უფრო სამეფოს წარმომად-
 გენელები პირნი, ანუ უმაღლეს პირთ შვილები. სხვა წოდების
 ხალხში ვაცს ვერ ნახავდით, რომ იმას „სტატეების“ ნაწარმოები
 რამე ნივთი სახლში სახმარებლათ მიღებულდი ქქონიყოს.

—ია—ბე

(გაგრძელება იქნება)

ის ვახტანგ
 (გ. ჭიჭინაძე წიკაძე)

* * *

(ჰიუგოლგან)

ერმა თავისთვის დუღუნებს, აგერ დედას ჭხდება სული,
ჭმეფოთავს, ჭმინავს ხამუშ-ხამუშ ღოგინზე შეწუხებული;
ერთათ ისმის მწვავი, ტკბილი ხმები ერთათ არეული:
ერმის ტაკტიკი და სნეულის ოხვრა, ბოღვა წარეული...

ჯერ შინ მხოლოდ წლის ხარ სეთის, — შენ უმანკო პანწინავ!...
გგონებ, მგონხად გასაფხულის შინ ბუნებამ გაგახინა,
ტკბილ დიდინით გულს გვითბობდე; თამაშობდე თანჯარის წინა...
შენს გვერთ წუხელ გლახ დედა-შენს აქეშებდა, არ ეძინა...

ახა დედან მიიფვალა, მტკერი მტკრადვე მოეკება...
ერმა კიდევ თავისთვის ჭტაფობს, გლოგონს რა გაეკება!...
ჭმუნვა ვეკლას შედეგია, მაგრამ სწორად არ ერება,
მხოლოდ რტოთა მოწიფულოთ არეულებს ხოლმე განგება.

პარდავან

1878 წ.

ზარზანდელი «კლასიკური სისულელე»
და სხვა რალატაები
წლებადელ «ზრომაში».

ჩვენ მკითხველებს კარგად ეცოდინებათ — თუ რა თავ გან-
წირვით «შრომის» ეგრედ წოდებული კრიტიკოსი, უ. ბოსლე-
ველი ეძებს სხვა და სხვა «კითხვითი და გაკვირვებითი ნიშნებს»,
რომ მასაღა იშოვნოს და საზოგადოებას თავსე დაბურტყოს
რომელიმე უშკელებელი თეატრისი, ანუ «კრიტიკული მიმ-
ხილვა». ბოსლეველისთვის საკმაოა ერთი კითხვითი ნიშანი,
რომ მან ზედიზედ სამი თეატრისი დასწეროს, სხვები დაღაბ-
ღას და თავის თავი იქოს. რა ქნას საწყადმა! იმ კრიტიკულ-
დი აზნაურისა არ იყოს, თუ სხვები არ მაქებენ, მე შინდ ვი-
ქებ ჩემ თავსაო. ასე მოსდის ბოსლეველსაც. საკვირველი კრი-
ტიკოსია ეს ბოსლეველი. ისე კადამს არ აიღებს სეღში, რომ
თავის მივროსკობიული «მე» იაღსუზის წვედსე არ შეისრო-
ღას. ჭკუა-გონების ქანქარს ხომ ყველას ისე ურიგებს, თით-
ქო მამის ვკარის ღავაშაო...

შარშან, ჩვენმა თანამშრომელმა, უ. ჭრელაშვილმა ამ
მშვიერ კრიტიკოსს კითხვითი ნიშანი, მიაწოდა, რასაკვირველია,
შებრალბის გამო და მადლის გულისათვის. ბოსლეველსაც მე-
ტი არა უნდოდა რა. ყბაჩუა მესტვირესავით თავის «საუბარში
ჟურნალს «იმედსე» დაიწყო ღანძლვა-გინება. მთლად «იმედია»
სნეულების ღაზანქეთიოა, მისი მწერლები — გიყები, სუღეღე-

ბიო. მაშინდელ «იმედში» დაბეჭდილი იყო ჩვენი თანამშრომელი ნ. ზინანოვის «ჩვენი გლეხ-კაცობა და ახალი სამართალი». ამ ახალ სწეულს «გონება მოშლიათ», «ტკინი გახურებიათ», «ბოდავსო» და სხ. — ასე დააჯილდოვა ყბახუა მესტკირემ ჩვენი საწყალო მწერალი. რას იზავდა ეს უკანასკნელი? გაჩუმების მეტი სალსარი არა ჰქონდა რა და კიდევ გაჩუმდა. როდესაც მწერალის განვითარება იქამდისინ არ აღწევს, რომ მან კრიტიკოსობა და კინტობა ერთმანეთიდგან გააჩიოს, მაშინ რატუნდა ვაგლანძღონ უნდა გაჩუმდე — ამას ითხოვს, სხვათა-შორის, პატრიოსნებაც. ბოსლეველს აქვე შეეტოვა — თუ რა ხასიათის მწერალი ბრძანდება... გაჩუმება საჭირო იყო.

რას ამბობდა ეს „იმედის“ ახალი სწეული? ყველაფერ იმას, რასაც შემდეგში «შრომა» ქადაგებდა თავის მოწინავე წერილებში. სხვათა შორის, «ახალი სამართლის» ავტორი იმას ამტკიცებდა, რომ ახალმა კანონებმა ვერ დაიმსახურეს გლეხ-კაცობის თანაგრძობა და ბევრჯერ იგი გლეხ-კაცობა მდივანბეგობას ამჯობინებს ახალ სამართალს. (აქ უნდა შევნიშნათ ერთი ლიტერატურული მიქარვაა უ. ბოსლეველისა თავის პასუხში — ეს პასუხი მიმართა ჭონს — ბოსლეველმა გამოსთქვა, ვითომც ჩვენი თანამშრომელი თანაუგრძობს მდივან-ბეგებს. ჩვენი თანამშრომელი კი აი რას ამბობდა: „ბევრჯერ ხალხი ამკარად აცხადებს — ამას კი მკითხველი ძნელად დაიჯერებს — რომ მდივან-ბეგობა სჯობდა ახალ სამართალს“). სხვათა შორის, აწის მიხედვით ისიც არის, რომ ხალხი მომზადებული არ იყო რეფორმისათვის, ახალი კანონებისათვის. უკვლად მახვილმა და ბრძენმა ბოსლეველმა ამ აზრს კლასიკური სისუფლად უწოდა და თავისი კრიტიკული შრომა «შრომაში» ამ პიტეკებით დააკვირებინა: „ჯერ აბა ყური დაუგდეთ ამ კლასიკურ სი-

სულელესაც: ხალხი ჯერ უნდა მოამზადო და მერე შემოიღო მის ცხოვრებაში ახალი წესებია, რეფორმებიო*.

ჯერ ერთი წელწადიჯ არ გასულა და „შრომა“ შარშანდელი „იმედის“ კლასიკურ სისულელეს იმეორებს. რომ ცილი არ შემოგეწამან, აი ნამდვილი სიტუებიც: თუმცა მაშინ, როცა პირველად ჩვენში რუსეთის შმართველობა შემოვიდა, ხალხი კერ იტანდა წასკდატლების და უხასკვის ნანადნიკების (ხურც შრომას გაუწყობით ქართული ენის ცოდნაზე) პორტ-მოქმედებას. მაგრამ რადგანც ესენი უფრო ხშირად ადგილობრივი მცხოვრებთაგანი იყვნენ და ხელს მათი ენა ესმდებოდა, ამისათვის სალხი კიდევ ისე არ იყო შევიწროებული, როგორც შემდეგში. მერე შემოვიდა რუსის ჩინოვნიკობა და რუსულად საქმის წარმოება; ამას მოჰყვა ახალი რეფორმა და ადვოკატების გაშამღრობა. ამ ნაირმა უეცარმა ცვლილებამ ხალხს თავს ზარი დასცა, რადგანაც ჩვენი ქვეყანა ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული ახლის ცხოვრებისათვის; მისი ჩვეულება და ხასიათი სულ სხვა კანონებს თხოულობდა და მას კი მოულოდნელად ზედი-ზედ მოაყენეს. ვინ იცის ვისთვის შეზავებული კანონები“ („შრომა“ 1883 წ. № 5, მოწინავე სტატიას). სრული ტყუილობაა. რეფორმისათვის საჭიროა მომზადება და ეს მომზადება კიდევ სხვა-და-სხვა საირი უნდა იყოს. მაგრამ ეს ხომ ჩვენთვის აქ საჭირო არ არის. ჩვენ იმას ვეკითხებით „შრომას“ — მაშ რისთვის გაჯანმჯა მან ბოლშეველის პირით „იმედი“? რა არის ნამდვილი მიზეზი ამ გაჯანმჯისა? რაში ერთი: ან იგი „შრომა“ შარშან კლასიკურად გამოსულელებული იყო, ან არა და — ესლც ისიც „კლასიკურ სისულელეს“ უღვიარებს თავის მკითხველებს. სხვა და-

სკენს შეუძლებელია თუნდაც ისეთი დიქტონტურული დობემკრალსთვის, როგორც წამდვილად შრომა სძანდება.

აი ასე ცუდია, ჩემო მკითხველო, როდესაც ასეთ გვამს, როგორც ჩვენი ახალი ჩირაღდანი ბოსლექველია, წადიდი აქვს ყველგან თავი იჩინოს, ყველას საგანს და გათხვას მისწვდეს. განა სსკა ახალ-გაზდა მწერალი იკადრებს იმას, რასაც კადრულბოს ბოსლექველი? იმავე «შრომა» ნაშეკრში თავი ამოუყვია იმავე ბოსლექველს, «დროებს» და უიმედსა ლანძღავს*) შიტომ, რომ იგი არ იწამეს უ მათაშვილის კრიტიკოსათ. ყველამ აქვანად დანახა, რომ ბოსლექველმა მათაშვილის წერილს ვერც თავი გაუგო და ვერც ბოლო, მან იგი «წერილი» დაჯიჯღსა, დაძარღვა ხასამივით. ჭკელაშვილს კი ჩასცივებია — რისთვის ამბობ მაგასო. კაცო, მას მართალი არ გითხრან? განა სსსაცილო არ არის, რომ მათაშვილს ფიციკესე ელაპარაკებენ? სწული მათაშვილი! იმას ჰარკელად ესმას ფიციკეს, ლასაღის, მარკისის სახელი! იმასაც რომ უმატებს: „სსსაცილო მდგომარეობაშია მათაშვილი“. თქვენ, თქვენ ბოსლექველო, სძანდებით სსსაცილო მდგომარეობაში და არა მათაშვილი. ან კარგათ დაუიქრდით... მათაშვილი სკოლის, პრინციპის კაცია, იგი კითხვასე იერიშით მივიდა, *ВЗЯТЬ ДЫКА ЗА ПОГА*, როგორც რუსები იტყვიან. ბოსლექველი კი, ჯაგლაგი მხედარივით, იერიშით მისვლას თავიღან იცილეს და სძოლის სიმაგრეს გარშემო უვლის. სსწული დიქტონტურული ფარვანა! თანაც რომ თავს იქებს — ჩვენ ყოველთვის ასე და ასე ვიქცევითო. რა საჭიროა თავის ქება. სსსარე ხბოსა სსსკორავით იცნობენო, გლესური ანდაზა. ყვე-

*) ..დროებამ: ამ გაღანძღვისათვის „საკენია“ დაუყარა „შრომას“. ეს ჩვენი ორიოდ სიტყვაც „საკენია“ და არა სხვა რამე.

ღანი კარგათ ვხედავთ — თუ როგორ იქცეა. განმარტება შე-
ტია და მარტო გასეთში ადგილს იჭერს... თითქო მკითხვე-
ლი საზოგადოების პატივის-ცემა გაქვით!...

ჩვენ ვიცით — თუ რა დიდს მასაჯას ვამჯავთ სულში უ.
ბოსლეველს, ამ მშვიდ კრიტიკოსს, ვიცით ეგრეთვე, რომ ის
თავისებურათ შეგვამკობს «კრიტიკულ მიმოხილვაში», სხვა რამ-
გვითხანით, თორემ მან ჩვენი ყური დიდი ხანია შეახვია ლი-
ტერატურულ კინტობას. —

«Еще одно винтовое сказанье
И летопись окончена твоя!»

ერბნელი.

თებერვალი.

ზანბანდობა.

О В Ъ И З Д А Н И И

В Ъ 1 8 8 8 Г О Д У

В Ъ Г . Т И Ф Л И С Ъ

ЕЖЕНЕДЕЛЬНАГО ЮРИДИЧЕСКАГО ЖУРНАЛА

„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

(ГОДЪ ТРЕТІЙ).

Журналъ, какъ и прежде, выходитъ по Четвергамъ, въ размѣрѣ отъ 1 до 2 печатныхъ листовъ текста, кромѣ приложений, по прежней програмѣ, въ объемъ которой входятъ статьи по всѣмъ вопросамъ, вытекающимъ изъ теории и практики права и судопроизводства, перечень, изложеніе и обсужденіе важнѣйшихъ распоряженій и узаконеній правительства, краткіе отчеты (а въ случаяхъ важныхъ стенографическіе) о выдающихся судебныхъ дѣлахъ, особенно интересныя гражданскія рѣшенія, случаи изъ судебной жизни и практики (разныя извѣстія), корреспонденціи юридическаго содержания, городская хроника, перечень новыхъ книгъ юридическаго содержания и обзоръ печати, тезисы, кассационныхъ рѣшеній: правительствующаго сената и Тифлисской судебной палаты, судебный указатель, и пр.

Редація журнала—Тифлисъ, Давидовская ул., д. Кананова.

Администрація (для приема подписки, объявленій и розничной продажи)—Тифлисъ, Сололакская ул., д. Меликова.

Подписная цѣна на журналъ, съ доставкою и пересылкою: на годъ—10 р., на 9 мѣс.—8 р. 20 к., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 20 к. и на 1 мѣс.—1 р. 20 к.

Разсрочка въ платажѣ денегъ допускается— для годовыхъ подписчиковъ: при подпискѣ 4 р. и въ февралѣ и мартѣ по 3 р., и для полугодовыхъ: при подпискѣ 3 р., и чрезъ мѣсяць еще 3 р.

Подписаться можно съ 1-го числа каждаго мѣсяца и не далѣе конца года.— Отдѣльные номера по 25 к.—Объявленія, казенныя и частныя, по таксѣ за занимаемое мѣсто.—Кромѣ администраціи журнала, подписка и объявленія принимаются въ Москвѣ и С.-Петербургѣ въ книжныхъ магазинахъ И. П. Анисимова.

Издат. А. С. Френкель

(Присяжный поверенный)

Редак. А. В. Степановъ

აკაცის ლექსში შეგვიძინა შემდეგი გორაკეტურული შე-
ცდომა: მეორე ბპერდზედ, მეორე ტაქსში დაბეჭდილია "მიდის
დასამდურათათა" უნდა იყოს "ბედის დასამდურათათა"

რ. დაქციის დ. დამოუკიდებელი მიწების გამო ამ ნომრის-
თვის დაშლადებული სტატია — "თვით შემოკლებლობაზე" — ნ. —
— ს — ისა ვერ დაიკვდა.

474
1883

1883 წლის ჟურნალ „იმედზედ“ ხელის მოწერა იძლევა, ქ თბილისში — მხოლოდ რედაქციას, რომელიც იმყოფება კუკიაში, ანდრეევსკის ქუჩაზედ, № 14.

გარეშე მცხოვრებელთ შეუძლიანთ დაიბარონ ჟურნალი ამ ადრესით: Вь Тифлиць, вь редакцію грузинскаго журнала «ИМЕДИ».

ფასი წლიურის გამოცემისა გაგზავნით სხვა ქალაქებში და თბილისში შინ მიტანით — — — — 8 მან.

ნახევარი წლისა — — — — — 4 მ. 50 კ.

სამი თვისა — — — — — 2 მ. 50 კ.

ცალკე ნომერი ღირს — — — — — 1 მ.

ვისაც ჟურნალი მისდის და სკეღრი ფული ჯერ არ შემოუტანიათ, ეთხოვთ მალე გამოკვანონ.

ვისაც რომელიმე ნომრები ჟურნალისა არ მისვლიათ, ან არ მიუვიდესთ, ეთხოვთ გვაცნობონ და დაკარგული წიგნები გაეგზავნებათ ხელახლად.